

ТАРЖИМАШУНОСЛИҚ

Абдуғонир ҚОСИМОВ,
Фарғона давлат университети профессори
(Ўзбекистон)

“АКА-УКА КАРАМАЗОВЛАР” РОМАНИ ТАРЖИМАСИ ХУСУСИДА

Аннотация. Мақолада И.Ғафуров томонидан ўзбек тилига ўтирилган М.Ф. Достоевскийнинг “Ака-ука Карамазовлар” романи таржимаси таҳлил этилган. Унда диний сўз ва ибораларнинг рус тилидан ўзбек тилига ўтиришдаги таржимон маҳорати очиб берилган.

Калит сўзлар: Таржима, М.Ф.Достоевский, “Ака-ука Карамазовлар”, ғоявий мазмун, христианлик, сўз ва иборалар, таржимон маҳорати.

Устоз адабиётшунос, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафидинов Иброҳим Ғафуровнинг 60 йиллигига бағишлаб ёзилган мақоласида у кишига “адабиётимизнинг виждони” деб таъриф беради. Ҳақиқатдан ҳам мунаққид, таржимон, шоир, публицист, журналист бўлган Иброҳим Ғафуров фаолияти миллий маданиятимиз ривожига муҳим ўрин тутди.

Иброҳим Ғафуров танлаб таржима қилади. Танлаганда ҳам услуби мураккаб, чуқур фалсафий мазмунга эга асарларни танлайди. Бундай асарлар таржимаси жуда машаққатли жараён бўлиб, мутаржимдан юксак даражадаги билим, маҳорат, сабр-тоқат талаб этади. Шу билан бирга, таржимон оригинал тилидан ташқари она тилини чуқур билиши, унинг нозик жиҳатларини, бойлигини бутун вужуди билан ҳис қила олмоғи даркор.

Таниқли адиб Пиримқул Қодиров ҳам И.Ғафуровнинг таржимонлик фаолиятига юксак баҳо берар экан, буюк рус ёзувчиси Ф.М.Достоевскийнинг “Идиот” романи номланиши таржимаси ҳақида И. Ғафуров “Идиот”ни ўзбекчада тўлиқ ифодалайдиган сўз қидириб узоқ излангани билиниб турибди “Телба” сўзи бу маънони фақат шартли равишда ифода этади. Шу тоифа одамларни бизда довдир, афанди ёки дарвеш деб ҳам аташади” деган эди.

Шу ўринда таржимоннинг буюк рус ёзувчиси Федор Достоевский ижодига бўлган ҳурмати баланд эканлигини пайқаш қийин эмас. Дунё тан олган адабнинг “Жиноят ва жазо”, “Телба”, “Иблислар” сингари сара асарларни ўзбек тилига ўтириш учун Достоевский даҳосига эътиқод билан бирга катта жасорат ҳам талаб этилиши тайин.

Маълумки, Ф.Достоевский бадий образлар орқали нафақат воқеалар оқими, инсонлар тақдири, қалб курашларини, балки

жамият маънавий ҳаётидаги фожевий зиддиятларни ҳам очиб беради. Адиб романларида фикрнинг кескин курашини, ғоя ва дунёқарашнинг тўқнишувини юксак маҳорат билан тасвирланган-ки, буни ўзга тилга ўгириш учун таржимондан ҳам билим ва маҳорат талаб этилади.

Буюк Достоевскийни таржима қилиш учун таржимон унга ҳам руҳан, ҳам қалбан яқин бўлмоғи лозим. «Жаҳон адабиёти» журналининг 2018 йил8-12- сонларида И. Ғафуров таржимаси эълон қилинган “Ака-ука Карамазовлар” романини ўқир экансиз мутаржимнинг Достоевский дунёсини жуда нозиклик билан идрок этишига яна бир бор гувоҳ бўлиш мумкин. Асар таржимаси билан танишар экансиз ҳаёлингизга беихтиёр рус ёзувчиси “Ака-ука Карамазовлар”ни ўзбек тилида ёзганмикин деган фикр келиши табиий.

“Ака-ука Карамазовлар” рус адабининг сўнгги романи. Айтиш мумкинки, мазкур асарда Достоевскийнинг ёзувчилик иқтидори, ижодий тафаккур синтези ва ҳаётий тажриба ҳамда хулосалари ўз аксини топган. Муаллиф бош қаҳрамоннинг “ғаройиб” йигит Алёша ва унинг Димитрий ва Иван исмли акалари тимсолида XIX асрнинг сўнгги чорагида бутун Россияни, умумрус халқини қийнаган, ўйлатган дин ва инсон, черков ва давлат, муҳаббат ва ёвузлик сингари мураккаб масалаларни асар марказига қўйган. Таржимон таъкидлаган “инсоннинг ўзини топиш, англаш шу қадар мушкул, оғир ва оғриқ муаммо”⁵⁹¹ эканлиги ҳақидаги ғоя романга сингдириб юборилган. шундай экан, буларнинг борини бус бутун, бадийий -фалсафий мазмунига путур етказмай ўзбек китобхонига еташиш мумкинми?

Роман билан танишар экансиз, беихтиёр таржимон маҳорати ва тажрибаси, сўзни ҳис қилиш қобилияти юқори даражада бўлса етказиш мумкин экан деган хулосага келасиз. Шу ўринда бизнинг назаримизда асар таржимасидаги эътиборга молик ўринларга тўхташ, улар хусусида мулоҳазаларимизни баён этиш лозим деб топдик.

Ф. Достоевский асар ғоявий мазмунига ишора сифатида Юханно Инжилидан олинган битикларни эпиграф қилиб танлаган: “Истинно, истинно говорю вам: если пшеничное зерно, падши в землю, не умрет, то останется одно; а если умрет, то принесет многого плода”⁵⁹²

⁵⁹¹ Таржимондан.//Жаҳон адабиёти, 2018.№8.-С.8.

⁵⁹² Достоевский. Собр. сочин. В двенадцати томах, т.11.-М.Правда. 1992.с.3.

Мазкур битиклар ўзбек тилида ҳам равон жаранглайди.⁵⁹³

Рост, рост айтаман сизга:

Магарким буғдой донаси ерга тушиб,

Ўлмаса, унда кўп ҳосил беражак.

(Юҳанно Инжили, XII боб, 24-сатр)

Умуман олганда, “Ака-ука Карамазовлар” да христианлик, черков, диний ақидалар боғлиқ сўз ва иборалар, баъзи ўринларда диний-фалсафий таълимотлар тавсифи билан боғлиқ ўринлар кўп учрайди. Таржимон шу ўринларда ҳар бир сўз ва ибораларнинг ўзбек тилидаги муқобили устида эҳтиёткорлик билан ишлагани сезилади. Натижада тилимизнинг бой ва сержило эканлигини намоён этган сўз ва ибораларга дуч келамиз. Хусусан, “имони султ хоним” (“малюверная дама”), “сабий гўдаклар” (“младенцы”), “тамкинлик” (“смирение”), “авлиё инсон” (“отец великий”), “Асрор” (“Тайна”), “сенинг оразинг учун” (“за лик твой”) сингари сўз ибораларда оригинал матндаги қатъий оҳанг ҳамда улуғворлик касб этувчи мазмунни сақлаб қолишга эришилган.

“Ака-ука Карамазовлар” тўртта катта қисмдан иборат бўлиб, ўз навбатида ҳар бир қисм учтадан китоб, китоблар эса бештадан ўн биттагача бўлимдан ташкил топган. Ҳар бир китоб ва бўлим ундаги воқеалар ривож, баён мавзуси ва қаҳрамонига нисбат берилиб номланган. Бир қарашда жуда оддий номланган мазкур сарлавҳалар асар композициясида муҳим ўрин тутати. Ўз навбатида, уларнинг таржимасини бенуқсон амалга ошириш ҳам муҳим иш ҳисобланади. Агар китобларнинг номланиши у қадар “бош қотириш” ни талаб этмаса-да (масалан: “Бир оила тарихи”- “История одной семейки”, “Лаззатпарастлар” – “Сладострастник” сингари), бўлимларга қўйилган баъзи номларни ўзбек тилига ўгириш учун бир мунча “тер тўкиш”га тўғри келганлиги сезилади. Хусусан, иккинчи қисмнинг “Русский инок” деб номланган олтинчи китоби сарлавҳаси ўзбекча “Рус дарवेशи” деб ўгирилганки, аслиятда ҳозирда истеъмолда бўлмаган, ўз умрини дин йўлига бағишлаган монахни англатувчи “инок” каломига жуда мос муқобил топилган. Мазкур китоб таркибидаги ўрта аср авлиёномалари руҳида номланган сарлавҳа ҳам ўзбек тилига маҳорат билан ўгирилган. *“Из жития в боз представившегося иеросхимонаха старца Зосимы, составлено с собственных*

(Бундай кейин ушбу манбага мурожаат қилинганда саҳифаси кўрсатилади).

⁵⁹³ Достоевский Ф. Ака-ука Карамазовлар// Жаҳон адабиёти, 2018.№8,-Б.7.

(Бундай кейин ушбу манбага мурожаат қилинганда саҳифаси кўрсатилади).

слов его Алексеем Федоровичем Карамазовым”⁵⁹⁴ “Худо раҳмат қилгур роҳиб қария Зосима умри боқиясининг сардафтаридан, унинг оғзидан Алексей Федорович Карамазовнинг ёзиб олганлари⁵⁹⁵. Шу билан бирга “семинарист - карьерист” – “Талаба - тирриқ” “Контроверза” - “Ихтилоф” “Еще одна погибшая репутация” – “Яна бир тўкилган обрў”, “Лизаветта Смердящая”- “Лизаветта ажива” тарзида ўғирилган.

Бир сўз билан айтганда, буюк рус ёзувчиси Ф.Достоевскийнинг “Ака-ука Карамазовлар” романи таржимасидаги баъзи ўринлар таҳлили И.Ғафуров юксак таржимонлик маҳорати соҳиб эканлигини яна бир бор исботлайди.

Anna C. OLDFIELD,

PhD, Associate Professor of World Literature

Castol Carolina University

(USA)

PROBLEMS OF TEACHING UZBEK LITERATURE IN THE USA: CHALLENGES AND SOLUTIONS

Annotation. Although the topic of World Literature is taught across universities in the US today, Uzbek Literature is almost never included. Anthologies used for teaching World Literature do not include Uzbek Literature, be it folk, classical or modern. During the Cold War scholars translated literature from Central Asia, but these were only read by specialists and never reached the public. As a result, American students have no exposure to Uzbek or any Central Asian culture. It is a major gap in their knowledge of the world, and literature is vital to fill this gap with real cultural understanding. Translations of Uzbek Literature into English are the key to creating true intercultural communication between peoples, but they must be contextualized and carefully selected to be relatable to an American audience. This paper will discuss the socio-cultural problems of translation and offer solutions on how to overcome them.

Аннотация. Бугунги кунда АҚШ университетларида ўқитиладиган жаҳон адабиёти антологияларига ўзбек адабиётидан намуналар кирмаган. Совуқ уруш даврида Ўрта Осиё адабиётидан айрим таржималар амалга оширилган бўлсада, улар фақат мутахассислар томонидан ўқилган ва улар кенг омма эътиборига ҳавола қилинмаган. Шу сабаб америкалик талабалар ўзбек адабиёти ва маданияти ҳақида ҳеч қандай маълумотга эга эмаслар. Бу улар учун дунёни

⁵⁹⁴ Достоевский. Собр. сочин. В двенадцати томах, т.11.с.3.

⁵⁹⁵ Жаҳон адабиёти. 2018”12,-Б.33.

англаш жараёнларида катта бўшлиқни юзага келтирган. Зотан бу бўшлиқни адабиёт орқали тўлдириш жуда муҳимдир. Ўзбек адабиётининг инглиз тилига таржималари халқлар ўртасида ҳақиқий маданиятлараро алоқани ўрнатишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Мазкур мақолада ўзбек тилидан инглиз илгари таржима қилиш жараёндаридаги ижтимоий-маданий муаммолар ва уларнинг ечимлари ҳақида сўз боради.

In the United States the discipline of World Literature is responsible for teaching students about classic and modern works from around the globe. For American students, literature is often their first window on the world and is essential for developing empathy and understanding of other cultures. However, until very recently, World Literature has only included classical Greek and Roman authors (Homer, etc.), classic European and Russian authors (such as Goethe, Voltaire and Tolstoy), and some 20th century authors from Latin America and Asia (such as Garcia-Marquez and Murakami). Even the renowned Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov is not included in World Literature anthologies. Thus, most American students will go through their education without having read even one work of Turkic literature of any type.

Europe has been more active than America in appreciating the literature of Central Asia. The German writer Johann Wolfgang von Goethe coined the term “World Literature” in 1827. As the author of the “West-East Divan,” Goethe’s concept of “World Literature” was meant to connect East and West. In past centuries European “Orientalists” such as Edward Lane translated works from Arabic, Persian, and Ottoman Turkish into English, but their works were mainly read only by scholars. With a few exceptions, such as the *1001 Nights* and the *Rubaiyat of Omar Khayyam*, literature of Western and Central Asia has been little known to Americans, and the literature of Turkic peoples has been virtually nonexistent.

America became interested in Central Asian studies only during the 20th century Cold War, when Uzbek studies became a specialized branch of Soviet Studies. As the research of Z. Mirzaeva reveals, during the Cold War scholars such as Edward Allworth translated literature from Central Asia, but these were chosen for ideological rather than literary reasons and were only read by a handful of political specialists.⁵⁹⁶ As a result, when students come to my World Literature courses at Coastal Carolina University they have never read any Turkic literature. They do not know that there is a shared Turkic

⁵⁹⁶ Mirzaeva, Zulkhumor. Yangi O‘zbek adabiyotining Amerikada o‘rganilishi (“A Study of New Uzbek Literature In America”). “Fan” Publication House, Tashkent, Uzbekistan (Uzbek), 2011.

culture that stretches from Siberia to Europe, nor do they realize that countries such as Uzbekistan, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkey have any relationship or how they may be similar or different. When they begin my class, students admit they have no concept or idea of what people live in these “stans,” what languages they speak, or even what they look like. The literature of Uzbekistan may as well be the literature of the moon.

This is not their fault. They have grown up in an educational system where the teaching of World Literature is limited. Even at the university level, the anthologies used for teaching World Literature across the USA, even the huge four volume Norton Anthology of World Literature, do not include any Uzbek Literature, be it folk, classical or modern. As a result, American students have no exposure to Uzbek or any Central Asian culture. It is a major gap in their knowledge of the world, and literature is vital to fill this gap with real cultural understanding.

After many years of teaching World Literature to American students, I have come to the conclusion that translations of Uzbek Literature into English are the key to creating true intercultural communication between American and Uzbek peoples. New research on the brain, such as has proven what we know intuitively, that reading increases human understanding and compassion for others.⁵⁹⁷ However, because of the linguistic, geographic, historical and cultural distance between Uzbekistan and America, translations of literature must be contextualized and carefully selected to be relatable to an American audience in order to create a true community of readers who are able to relate to the translated text. Challenge 1: The American Mentality. Although the Internet has opened up the world to American students, they need literature to develop the motivation to take advantage of it. Although, because of media, movies, and the internet, Uzbeks know quite a lot about America, most Americans know nothing about Uzbekistan. One challenge with teaching Uzbek, or any foreign literature, in America is the mentality that is prevalent in the culture that American experience is the most important, and the difficulty of imagining other points of view – I call it the “center of the world” syndrome. Part of this is simply the geographic isolation of the US – there is a large ocean on each side of the country, and the countries to the north and the south seem far away. America is huge – you can

⁵⁹⁷ Oatley, Keith. “Fiction and Its Study as Gateways to the Mind.” *Scientific Study of Literature* 1, 1: 2011, p. 153.

drive for a week and not cross it, and most Americans will never leave the country. Uzbekistan is a Silk Road civilization that has always thrived on intercultural contact. America is used to being a center that does not look outside of itself; instead, many assume that the rest of the world is watching American movies, using American inventions, and learning to speak English. Our mass media and entertainment usually focuses on only American culture, even our sports, like American “Football,” are US only. Children are taught that America is the promised land where everybody else wants to come – so why look elsewhere? As Tolstoy scholar Gary Saul Morson writes, We live in a world in which we more and more frequently encounter other cultures. That is part of what globalization means. And yet we are often baffled by them. Americans have the habit of assuming that everyone, deep down, wants to be just like us.⁵⁹⁸ So, one of the first challenges in getting Americans to read Uzbek literature is to generate interest in crossing the cultural divide. This can most effectively done in the educational system, though the teaching of literature and culture.

In Central Asia, Uzbekistan is a central country on the Silk Road and home to famous cities and writers known by all surrounding countries, such as Ali Shir Navoi. However, Uzbekistan falls in a part of the world that is not studied in American schools, or only very briefly in the context of a brief study of the Silk Road and the travels of Marco Polo. In general, Americans inherited the ‘classical world’ centered world view from the British Education system. This world view privileges the study of European culture and traces it to Ancient Greece and Rome. If they have even heard of “Tamburlaine” (“Timur”), it is only as terrifying and violent conqueror of Marlowe’s 1587 play. Unless they go to a special private school with a more global education, American High School students only learn the most basic details of the histories of countries East of Europe, and in fact know very little even of Russia and China. The Cold War exacerbated this tendency, and caused all USSR nationalities to be seen 1. As enemies and 2. As all being “Russia.” Since the collapse of the USSR the average American has not adjusted their knowledge to include the 15 new countries that emerged in 1991, but they still have a vague feeling of Central Asia as being in “enemy territory” since they identify the region with the ongoing conflict in Afghanistan.

⁵⁹⁸ Morson, Gary Saul. “Why College Kids Are Avoiding the Study of Literature.” *Commentary* 139, 7: 2015, p. 23.

In addition, Americans lack the cultural knowledge and historical context to understand pre-modern Uzbek literature, such as the poetry of Ali Shir Navoyi. They do not know the difference between Turkic, Persian and Arabic languages and thus have difficulty understanding the contributions that Navoyi made to Turkic poetry in the Chagatai language. Because they have no background in the philosophy of Turkic poetry, Sufism, or poetic forms such as the ghazal, they cannot understand or appreciate the poetry of Navoyi without substantial explanation. Very few teachers or even university professors are trained to be able to teach this material. Therefore, not only will Americans will lack the historical and cultural context that may be needed to read Uzbek literature, but they are used to thinking about the region of Central Asia with a vague negative sense as the place of Genghis Khan, Tamburlaine, the enemy USSR, and the dangerous Afghanistan. Today, Islamophobia and negative media portrayal of Muslim peoples is also impacting how American students see Uzbekistan. In the mentality of some in the USA, the USSR communist enemy has been replaced by the “Islamic” enemy. If they have heard of modern Uzbekistan in the news, unfortunately, it is in this sense. Therefore, most Americans not only do not know anything about Uzbekistan’s history or culture, but they also consider that it has long been an enemy of the West and may still be. This is a daunting attitude to overcome.

Historical and cultural studies can help Americans to understand the world better, but the reading of literature is what is most needed to overcome this negative attitude and develop true interest. Morson discusses the urgent need for world literature today, writing that “great literature allows one to think and feel from within how other cultures think and feel. The greater the premium on understanding other cultures in their own terms, the more the study of literature matters”.⁵⁹⁹ This learning “from within how other cultures think and feel” can only be done through the translation of literature.

It is now time to bring Uzbek literature to American readers in order to change perceptions and mistaken ideas about Uzbekistan. Students must learn that Uzbek culture is not so far away or isolated, but is in fact been a vibrant part of the world. When translating, there are many *linguistic* challenges which must be overcome to create high quality translations that are both accurate to the original and appealing in English. There are many issues we must discuss – how to convey unique Uzbek metaphors, cultural references, and linguistic

⁵⁹⁹ Ibid: 29.

aspects. The problem of translating poetry is a special topic that also needs careful attention. But first is to choose works that will be able to cross the cultural divide and create a community between Uzbek and American readers

The American scholar Lawrence Venuti has written about the potential of translation to create new and unexpected communities. In the article “Translation, Community, Utopia,” Venuti finds in this “utopian” aspect the most inspiring goal of literary translation. He notes that a translation is made, essentially, with *hope* – with the hope that a community *will* form, connecting the foreign with the domestic and increasing the mutual understanding of both. In his words:

Translation is...utopian. The domestic... [translation] is made with the very intention to communicate the foreign text, and so it is filled with the anticipation that a community will be created around that text.... a translation projects a utopian community that is not yet realized.⁶⁰⁰ Venuti’s utopian view of translation is created by imagining the future reconciliation of linguistic and cultural differences. In this way, translated literature creates imagined communities across divides that cannot be bridged in other ways. And these imagined communities can form ties, solidarities, understandings. Translations create the image of a world we don’t yet live in, and never will, unless we can imagine it. Thus, although the translation cannot be exactly the same as the original, and although cultures have vast differences, translation is created in the light of *hope* that there will be a future where understanding between cultures is possible. This reading of the translator’s work makes it not just an essential job, but one that is necessary for the progress of humanity towards greater understanding. Thus, as translators, we must work together to : 1. Select literature that will be able to form “bridges” to American readers. 2. Give enough cultural and historical context for the students to appreciate the literature.

As a large step in this direction, I have been working with Zulkhumor Mirzaeva and a group of translators on an anthology of modern Uzbek short stories. The collection is currently under review by Syracuse University Press in the United States. This collection is especially good for the goals of teaching Uzbek literature for two reasons, 1. Students like the short story form, which gives them a chance to ‘dip in’ to a narrative without making a commitment to a novel, and 2. Students

⁶⁰⁰ Venuti, Lawrence. “Translation, Community and Utopia,” In *The Translation Studies Reader*. London: Routledge, 2012.

like modern literature with identifiable characters and situations, and 3. Students usually prefer prose to poetry. This anthology, which has a number of modern and contemporary authors, presents a number of situations which the American reader can identify with and understand, including: family dynamics and relationship tensions, the difficulties of political and historical change on individuals, spiritual yearning and confusion, and the psychological damage of war. The anthology also presents a variety of modern and post-modern styles, from realist to fabulist to stream of consciousness. Reading this, students are able to identify with Uzbeks as modern people with whom they have much in common.

All students I have used as test readers have had very positive reactions to these stories. One expert scholar reviewer wrote, "One could say that this work is a collection of ten famous Uzbek short stories, which have been translated into English. However, I would rather say that this volume contains ten fascinating short stories, which could attract any kind of reader, or at least people who like to read short stories." It is our hope that when published this volume will attract a wide variety of readers. Political improvements between the United States and Uzbekistan are happily expanding rapidly in our times. But for true empathy and understanding between peoples, translations of literature must follow.

Бахтиёр ФАЙЗУЛЛОЕВ,

*Академик Бобожон Ғафуров номидаги Хўжанд
давлат университети доценти, филология фанлари номзоди
(Тожикистон)*

ТАРЖИМА – МАҲОРАТ МАКТАБИ

Аннотация. Мақолада мустақилликдан кейин Тожикистонда тожик адабиётидан ўзбек тилига қилинган янги таржима асарлар ҳақида маълумот берилган.

Аннотация. В статье представлена информация о новых переводах таджикской литературы на узбекский язык в Таджикистане после обретения независимости.

Annotation. The article provides information on new translation of Tajik literature into Uzbek in post-independence Tajikistan

Таянч сез ва иборалар: аслият, таржима, таржимон, эркин таржима, ижодий таржима, шакл ва мазмун бирлиги, анъана, издошлик, таъсир, ўзига хос маҳорат, матн, талқин, тақлид, антология.

Ключевые слова и выражения: оригинал, перевод, переводчик, вольный перевод, творческий перевод, единство формы и содержания, традиция, последователь, влияние, мастерство оригинальности, текст, интерпретация, эмулировать, антология.

Key words and phrases: original, translation, translator, free translation, creative translation, unity of form and meaning, tradition, follower, influence, originality skill, text, interpretation, emulate, anthology.

Ҳар бир халқнинг адабиёти ривожда адабий алоқалар муҳим ўрин тутди. Буни тожик ва ўзбек халқлари томонидан яратилган илк оғзаки ҳамда ёзма адабиёт намуналари мисолида ҳам кузатиш мумкин. Одатда адабий алоқалар турли кўринишларда намойён бўлади. Шулардан бири – таржимачилиқдир. Унда бир халқ вакиллари томонидан яратилган асарлар иккинчи бир халққа таржима воситасида етиб боради ва ўша халқнинг ҳам маънавий мулкига айланади.

XX аср ўзбек адабиёти вакилларида Чўлпон, Усмон Носир, Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулом, Ойбек ва Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Олимжон, Миртемир, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов, Жамол Камолу Мирза Кенжабек каби кўплаб ижодкорларнинг таржимага ҳам эътибор қаратишлари бежиз эмас эди. Аслида адабиётимизда таржимачилик узоқ тарихга эгалиги кўзга ташланади. Қардош халқлар ва жаҳон адабиётидан ўзбек тилига қилинган таржималар бунинг далилидир. Таржима асарлар туфайли адабиётимизнинг олтин хазинаси янги асарлар ҳисобига бойиб борганлигини ҳам қайд этиш ўринлидир. Шу билан бирга, таржима жараёни ҳар бир ижодкор учун маҳорат мактаби вазифасини ҳам ўтагани, шубҳасиз. Кейинги йилларда бундай анъанани биргина серқирра истеъдод соҳиби-ҳассос шоир, адабиётшунос олим, сермахсул таржимон Жамол Камолнинг таржимонлик фаолияти мисолида кузатиш мақсадга мувофиқ. Унинг ўзи бир нечта таржимон қилиши мумкин бўлган катта миқёсдаги таржима ишларини амалга оширганлигини адабиётшунос Эргаш Очилов ўзининг кузатишларида махсус қайд этади.⁶⁰¹ Дарҳақиқат, Жамол Камол 30га яқин алоҳида асар ва 20дан ортиқ шоир шеърларини форс – тожик тилидан ўзбекчаштириб, халқимизга тақдим этганлиги истиқлол даври маънавий ҳаётида ўзига хос янгилик бўлди.

⁶⁰¹Очилов Э. Жамол Камолнинг таржимонлик маҳорати //ЎТА, 2009, 4-сон. 26 бет.

Мустақиллик туфайли ўзбек адабиёти ҳам янги тараққиёт босқичи сари қадам қўйди. Адабиётнинг барча соҳаларида бўлган янгиланиш ва ислохотлар таржимачиликда ҳам салмоқли ютуқларни қўлга киритишга имкон яратди. Бунини Тожикистонда яшаб ўз она тилиси ҳисобланган ўзбек тилида самарали ижод қилиб келаётган бир қатор шоир ва адиблар фаолиятида ҳам кузатишимиз мумкин. Хусусан, кейинги йилларда “Ҳамоҳанг кўнгиллар”⁶⁰² шеърини тўпламининг юзага келиши узоқ асрлик тарихга эга бўлган ўзбек ва тожик адабий алоқалари тараққиётига ўзига хос янги саҳифа бўлиб қўшилди. Мазкур шеърини тўпламда Мирзо Турсунзодадан бошлаб – Низом Қосимгача, Лоиқ Шералидан – Фарзонагача, Гулназар Келдидан – Аҳмаджон Раҳматзодгача бўлган жами 19 та замонавий тожик шоирлари ижодидан танлаб олинган шеърлар ўзбек ўқувчиларига тақдим қилинганлигини алоҳида таъкидлашни истардик.

Жонажон Республикамизда яшаб, умумтуркий адабиёт тараққиётига арзигулик ҳисса қўшиб келаётган ижод аҳлининг заҳматли меҳнатлари эътироф ҳамда эъзозга лойиқ, албатта. Улар тожик тилининг ўзига хос лисоний иқониётларини яхши билишлари туфайли шу тилда яратилган ижод намуналарини ўзбек тилига ўгиришдек муҳим вазифани ўз зиммаларига олганликларини “Ҳамоҳанг кўнгиллар” шеърини тўплами яна бир қарра тасдиқлади. Тожикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси таниқли шоир Аҳмаджон Раҳматзод мазкур нашрга *“ўзига хос шеърини гулдаста”* дея баҳо бергани бежиз эмас эди. Ундаги таржималар тожикистонлик ўзбек шоирлари Ў.Жамол, С.Ҳожибоев, Ш.Нуриддин, Ж.Примов, А.Эшон, Э.Соҳибназаров, А.Бекмуҳаммад, Д.Ҳожимуродов, С.Ҳожимурод, Ё.Очиловлар томонидан амалга оширилган бўлса, шунингдек, тўпламда икки халқнинг севимли шоирига айланган Сирожиддин Саййид ва Асқар Маҳкамнинг устод Лоиқ ижодидан қилган таржималарининг ҳам ушбу нашрдан жой олганлиги унинг мазмун мундарижасини янада мукаммал бўлишига хизмат қилган.

“Ҳамоҳанг кўнгиллар”даги таржималар сифати ҳамда бадиияти нуқтаи назардан бир – биридан фарқ қилиши, шубҳасиз. Уларда ютуқлар билан бир қаторда меъёрига етмаган ўринлар ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири алоҳида текширишни тақозо этади, албатта.

⁶⁰²Ҳ а м о ҳ а н г к ў н г и л л а р. Шеърини, Таржималар. – Хужанд: “Мероҷ”, 2018. 240 бет.

Тўпламда Лоиқ Шерали шеърлари таржимасига нисбатан кенгроқ ўрин ажратилган бўлиб, шоир шеърларини ўзбек тилида ҳам худди аслиятдагидек жаранглашида таржимонлар хизматини эътироф этиш жоиз. Халқимизнинг том маънодаги севимли шоирига айланган, замонавий тожик шеъриятида мисли кўрилмаган инқилоб ярата олган Лоиқ асарлари таржимасига қўл уриш ҳар қандай таржимон учун чинакам маҳорат мактаби саналади. Назаримизда, Лоиқ шеърлари таржимасига қўл урган таржимон биринчи навбатда тожик тилини пухта ва яхши билиши шунингдек, шеърят тили ҳисобланган мазкур тилининг бутун жозибасини ҳис эта олиши баробарида Лоиқ шеърияти сув ичган маънавий булоқлардан ҳам етарлича хабардор бўлиши таржиманинг янада муваффақиятини таъминлашга хизмат қилиши, шубҳасиз.

Ҳассос шоир ва моҳир таржимон Асқар Маҳкамнинг устоз Лоиқ хотирасига бағишланган рисоласидаги куйидаги фикрларига назар ташлайлик: “У (Лоиқ Шерали-Б.Ф.) форс шеъриятининг сўнгги шоири эди, гўё. Кейин устоз мақомига кўтарилди. Лоиқ шогирдлик ёки муридликни сидқи дилдан ўтади. Хожа Ҳофиз даргоҳида муридлик қилди. Шайх Саъдийга таҳорат суви берди, буюк Мавлавийнинг оstonасин супурди...”⁶⁰³ Албатта, бу эътирофда устоз шоирга нисбатан юксак эҳтиром ҳисси мавжуд.

Қиссадан ҳисса шуки, Лоиқ асарлари билан тиллашиш ниятидаги таржимон етарли ижодий тажрибага, юксак шоирлик ва таржимонлик маҳоратига эга бўлиш билан бирга, “сўз сеҳргари” дея ном олган Ҳофиз даҳосидан хабардор бўлиши, Шарқда ахлоқ отаси деган юксак мақомга мушарраф бўлган Шайх Саъдий ўғитларидан баҳраманд бўлганлиги, Паҳлавий тилидаги “Қуръон”,-дея лутф қилинган Румий ҳазратларининг маснавийлари таъсирида камолга етган бўлиши ҳам зарур. Чунки бу бебаҳо ижод чашмаларидан Лоиқ шеърияти доимо сув ичгани аниқ. Шоирнинг куйидаги мисралари бунга яна бир бор гувоҳлик беради:

Мен дўстлар кўнглига баҳор келтирдим,
Ошиқлар дилига хумор келтирдим.
Ҳижрон даштларида йўқолганлардан
Салому хушхабар, ёдгор келтирдим.

Эй кўз ёш, йўлимнинг соф булоғи бўл,
Эй нола, умримнинг хуш сўроғи бўл.

⁶⁰³ А с қ а р М а ҳ к а м. Оқ китоб. — Душанбе: “Ирфон”, 2008. 392 —бет.

Кексайган чоғимда асо бўл, қалам,
Эй шеър, тобутимнинг қўнғироғи бўл...⁶⁰⁴

Бундай бадийий етук ижод намуналарини тўпламдаги бошқа шоирлар ижодида ҳам кузатиш мумкин. Тожикистода тожик ва ўзбек таржимачилиги борасида кейинги йилларда амалга оширилган салмоқли ишлардан яна бири **“Замонавий тожик шеърляти антологияси”**⁶⁰⁵нинг юзага келишидир. Ундаги янги таржималар истеъдодли шоир ва зукко таржимон Одил Икром томонидан амалга оширилган. Антологиянинг муҳим жиҳати шундаки, унда С.Айнийдан Лоиқ Шералигача, Фарзонадан Нурали Нурзодгача бўлган жами 60 та замонавий тожик шоирлари ижодидан саралаб олинган шеърий намуналар ўзбек ўқувчиларига тақдим қилинганлиги мавжуд маънавий бўшлиқни тўлдиришда муҳим ҳисса бўлиб қўшилди, деб бемалол айтиш мумкин.

Таржималар Одил Икромнинг тожик адабиётига чексиз эҳтиромидан дарак беради. Улардаги ўзига хос жўшқинлик ва чуқур самимият мутолаа вақтида беихтиёр шеърхон қалбига кўчади. Буни биргина *“Онам бор эди”* шеъри мисолида кузатиш ўринлидир:

*...Мен энди эслайман унинг сиймосин,
Девор ёриғидан излайман сочин,
Тиззасин ёдига бош қўйиб сокин,
Ҳидини қўмсайман, асрайман ёдин...
Ул ёруғ талъатим, Онам бор эди.*⁶⁰⁶

Шеърхонни фикрий ҳайратига сабаб бўлган биргина соч билан боғлиқ анъанавий бадийий топилма шоир мақсадини янада гўзал ҳамда таъсирлироқ ифода этишга йўналтирилиши ўзгача бадийий эстетик қиммат касб этган. Шеърий таржимадаги табиийлик, айниқса ўзбек ва тожик оналаригагина хос миллий руҳ таржимада ҳам ўз бадийий ифодасини тўлиқ сақланганлиги таржимоннинг маҳоратидир. Шеърий таржималар ҳақида гап кеганида *“Таржимада таржимон шоир* (муаллиф назарда тутилган-Б.Ф.) сўзларини эмас, балки юрагини таржима қилиш керак” деган гап юради. Аслида ҳар қандай асар таржимада янгиланади. Бу янгиланиш таржимоннинг билими, бадийий маҳорати ва тар-

⁶⁰⁴Сирожддин Саййид. Ватан абадий. Шеърлар.-Тошкент: “Шарқ”, 2001.250-бет.

⁶⁰⁵Замонавий тожик шеърляти антологияси. (Тузувчи ва таржимон- Одил Икром) – Хужанд: “Ношир”, 2017. 336 бет.

⁶⁰⁶Ўша манба. 242-243- бетлар.

жима қилаётган асарининг муаллиф руҳий оламига яқинлиги билан боғлиқ, албатта. Одил Икром таржималарига шу нуқтаи назардан ёндошилса мақсадга мувофиқ бўлади. Таржималар билан яқиндан ошно бўлган ўзбек шеърхони Аҳмаджон Раҳматзод шеърларини шунчаки қофиябозликдан, сохта риторикалардан холи бўлган бадииятнинг гўзал намуналари сифатида яратилганига тўла ишонч ҳосил қилади деб ўйлаймиз. Шунингдек, антологиядаги бошқа таржималар хусусида ҳам илиқ гаплар айтиш мумкин.

Кейинги йилларда насрий асарлар таржимасига ҳам эътибор қаратилаётгани диққатга сазовардир. Бу борада Ўринбой Усмон, Омонбой Жумановнинг янги таржималарини таъкидлаш жоиз. Ёзувчи Ў. Усмоннинг Меҳмон Бахтий (*“Қария”*) ва Абдулҳамид Самад (*“Қанийди”, “От кетиб борарди”*) каби тожик ёзувчиларининг асарларидан айрим намуналарни ўзбек тилига қилган таржималари (*“Жаҳон адабиёти”, 2018, № 4*) мухлислар учун муҳим туҳфалардан яна бири бўлди. Шунингдек, замонавий тожик адабиётининг вакилларида бири бўлган Маъруф Бобожоннинг *“Тавба”* қиссаси ҳам Ўринбой Усмон таржимасида ўзбек китобхонлари қўлига етиб борди. Асарда ўтган XX асрнинг 30 йилларида инсоният ҳаётида рўй берган мудҳиш воқеаларни ёритишни адиб ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Асарда ҳақсизлик ва адолатсизликка қарши мардона кураш олиб борган қаҳрамон тимсоли орқали шонли тарихимизда ўчмас из қолдирган суронли воқеалар ўқувчилар кўз ўнгига бирма-бир намоён бўлади. Булар эса юртимиздаги мавжуд тинчликни қадрига етишга, одамларни шукроналик ҳисси билан яшашга даъват этадики, бу асардан келиб чиқадиған муҳим хулосалардан биридир.

Истиқлолдан кейин таржима борасида олимларимиз ҳам самарали фаолият олиб бораётгани янги бир тажриба бўлди дейиш мумкин. Жумладан, филология фанлари доктори, профессор А. Абдуқодировнинг *“Тожик пандномалари”* рукнида бир қатор таржима ва табдил китобларининг узлуксиз нашр қилинаётгани бу борадаги таҳсинга лойиқ ишлар сирасига киради.

Тожик алломаларидан Абумансур Мотуридий Самарқандийнинг *“Панднома”*си, Хожа Абдуллоҳ Ансорийнинг *“Низомнома”*си ва *“Табоқат ул – сўфия”* (Сўфийлик табақалари) тазкира ҳамда маноқиблари, *“Юз майдон”* диний-тасаввуфий пандномаси, Хожа Абдулхолиқ Ғиждувонийнинг *“Васиятнома”*си, Хусайн Воиз Кошифийнинг *“Ахлоқи Муҳсиний”* пандномаси, Абдурахмон Жо-

мийнинг “Хирадномаи Искандарий” достонидан олинган панд ва ўғитлар шунингдек, Убайд Законийнинг *“Сад панд”* (Юз панд)“, Шужо Шерозийнинг *“Анис ун-нос”* (“Инсоннинг дўсти”), Сиржиддин Сидқийнинг *“Жавоҳирул-панд”* (“Қимматбаҳо пандлар”) каби пандномалардан олинган парчалар ўзбек тилига эркин таржима ва табдил варианты шаклида тақдим қилингани бугунги кунда Тожикистонда таржимачилик соҳасида амалга оширилаётган эътиборга лойиқ ишлардан ҳисобланади.⁶⁰⁷

Бу таржималарнинг фазилати шундаки, улар ҳар қандай китобхон учун ҳеч ҳам мушкуллик туғдирмайдиган содда, ҳаммага тушунарли бўлган тилда амалга оширилган бўлиб, ўзига хос равон услубда зийнатланган, ихчам (чўнтақбоб) кўринишларда нашр қилиб келинаётганини таъкидлаш баробарида, бундай таржималарни ҳеч муболағасиз замонавий ўзбек насридаги “саҳли мумтанеъ” (*“осону мумкин эмас”*) усулида амалга оширилган янги таржималар мақомида эътироф этиш жоиз. Энг асосийси, уларда келтирилган ҳар бир алломанинг панду ўғитлари бугунги куннинг талабларига ҳам жавоб беришга қодир бўлган бадиият намуналари саналади. Улар китобхонлар учун беминнат хизмат қиладиган маънавий манбалар сифатида ёшларимизни тарбиялашда узоқ йиллар давомида ўз аҳамиятини сақлаб қолишига ишончимиз комил.

Хуллас, ўзининг узоқ асрлик тарихига эга бўлган ўзбек ва тожик адабий алоқалари истиқлолдан сўнг янада жонланиб бораётгани икки қардош халқ адабиётининг нурли истиқболидан шаҳодат беради. Бундай эзгу мақсад йўлида амалга оширилган таржима асарларининг адабиётимиз ривожига аҳамияти ва ўрни беқиёс эканлигини ҳеч қачон назардан қочирмаслик даркор.

⁶⁰⁷ 7.А б д у қ о д и р о в А. Тожик пандномалари. 1,2,3,4,5,6,7,8– китоблар. – Хужанд: “Нури маърифат”, 2012 – 2020.

Benedek PÉRI,

*Department of Turkic Studies Eötvös Loránd University
Budapest (Hungary)*

SOME THOUGHTS ON TRANSLATING MĪR ‘ALĪ-ŠĪR NAVĀYĪ’S POETRY INTO ENGLISH: DIFFICULTIES AND SUGGESTIONS

Annotation. In the current article the author gives his own thoughts on translating Alisher Navai’s ghazals from Uzbek into English, tries to find out the main reasons of difficulties, problems of interpreting poet’s verses into target language. Gives some suggestions for overcoming some of these difficulties which could be useful for specialists who are working on Navai works in the World literature context.

Key words: Timurid renaissance, Navai, ghazal, cultural context, classical literature, genre, rhyme

The rule of Timur (d. 1405) and his successors created a golden age of culture in Central Asia. Rightly termed the Timurid renaissance, the 15th century saw an unprecedented revival of art and learning. Under the rule of Timurid princes cities like Samarkand and Herat became major centres of cultural and scientific activities where remarkable buildings were built, a great number of important literary works were created, books full of exquisite paintings were produced, and new scientific discoveries were made. One of the iconic figures of this golden age of cultural florescence was Mīr ‘Alī-šīr Navāyī (844–906/1441–1501), a statesman, a patron of the arts, a prolific writer and a highly talented poet both in Persian and his native Turkī.⁶⁰⁸ It is not an exaggeration to label Navāyī’s oeuvre both enormous and unique as he composed thousands of lines of poetry, wrote hundreds of pages of prose and he was able to produce an artistically significant work in almost all the important literary genres of his age. All his efforts served his highly ambitious vision of creating a Turkī literary tradition which could be artistically comparable to its centuries old Persian equivalent that produced such outstanding poets as Firdausī (329–410 or 416/940–1019 or 1025), Nizāmī (ca. 535– ca. 605/ca. 1141– ca. 1209), Amīr Ḥusrau (651–725/1253–1325), Ḥāfiẓ (ca. 715–792/1315–1390) and Jāmī (817–898/1414–1492). Navāyī’s success can be assessed by the influence he exerted on the Turkī literary

⁶⁰⁸ Navāyī applied almost exclusively the term Turkī for denoting the Turkic language he used and in this respect I will follow his example. On the term Navāyī applied to the denote the language of his works see Benedek Péri, “Notes on the Literary-Linguistic Term ‘Čaġatay’: Evaluating the Evidence Supplied by Native Sources”, in: *Altaica Budapestinensia MMII. Proceedings of the 45th Permanent International Altaistic Conference (PIAC), Budapest, Hungary, June 21–23, 2002*, Edited by Alice Sárközy and Attila Rákos, Budapest: Research Gropu for Altaic Studies–ELTE (2002), 248–255.

exclusively consisted of poets who composed poetry in Persian even if they were of Turkic origin. It is true that there were few pioneering authors like Yūsuf Amīrī, Atāyī, Muqīmī who tried to adapt the classical system developed in a Persian linguistic environment into Turkī, their efforts were not considered successful. Navāyī expressed the contempt he felt for the quality of poetry his contemporaries produced in Turkī in his *Muḥākamat al-Lugatayn* rather clearly, viewing Maulānā Luṭfī the only poet who was able to produce a few lines that were worth being recited to acknowledged literary critics.⁶¹⁴ Navāyī's opinion on the contemporary literary scene shows that for him only one classical tradition existed and he judged a poetic text according to its rules which means that he did not apply different standards for Persian and Turkī. In his eyes the poetry of Ḥāfiẓ, Amīr Ḥusrau or Jāmī represented the models every poet should follow, let them use Persian or Turkic to express their poetic creativity. The classical tradition was in many ways in constant discourse with its past and poets always tried reflect to the poetic texts of their predecessors and endeavoured to create something unique within the tradition arranging traditionally accepted elements in new ways. Jonathan Culler's statement about poetry in general is all the more true for classical ghazals: "a poem has a meaning in relation to the tradition that makes it possible".⁶¹⁵ Persian and Turkic literary critics described the creative process that gave birth to new pieces of poetry with the metaphor of dressing up the beauty of content in ever newer and more fashionable garments.⁶¹⁶

In order to properly understand a poem a translator thus should look at the text he/she wishes to translate not as a separate and independent entity but as a part of a traditional network of texts. It is needless to say that without a profound knowledge of the tradition the translator may fail in his or her efforts.

The difficulty of translating classical poetical texts depends on the genre. For the purposes of my paper I will focus on the most

⁶¹⁴ *Va Fārsī mazkūr bolḡan šu'arā muqābalasıda kişi paydā bolmadı bir Mawlānā Luṭfī-din özgā kim bir niçā maṭla'ları bar kim ṭab' ahli qaşıda oqusa bolur.* Navāyī, *Muḥākamat*, 32.

⁶¹⁵ Jonathan Culler, *Literary Theory, A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press (1997), 34.

⁶¹⁶ 'Abd al-Raḥmān Jāmī, *Bahāristān*, Tehran: Kitābfurūši-yi Markazī (1340/1961), 99; Šams al-Qays: *al-Mu'cam fī mi'ā'ir-i aṣ'ār-i 'Acem*, Ed. Muhammed 'Abd al-Vahhāb Qazvinī–Mudarris Raḡavī. Tehran: Maṭba'-'i Majlis (1314/1935), 331; Latīfī, *Tezkiretü'ş-Şua'arā ve Tabsiratü'n-Nuzamā. (İnceleme-Metin)*. Haz. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı (2000), 155–156.

celebrated genre of the classical literary tradition, the ghazal. Ghazal was considered extremely important by critics and poets alike. Nejātī (Necâtî) an Ottoman poet from the late 15th wrote that ghazals were the touchstones of poetic talent and the proof of high intellect.⁶¹⁷ Good ghazals could earn a poet name and fame as Fuzûlî's short poem included in the preface of his divan clearly indicates.⁶¹⁸

Ghazal as a poetical genre was developed in the Persian classical poetic tradition. Composed in quantitative metres and relying on an easily recognizable rhyme scheme (aa ba ca da) ghazals usually consist of at least five and not more than 11 couplets (*bayt*). In some cases rhymes (*qāfiya*) are followed by an echo rhyme (*radif*), a refrain like repeating pattern that can consist of a suffix, a word or a whole phrase.

The very first problem a translator faces is an essential one: how to translate quantitative poetry into English. Though theoretically quantitative poetry is viable in English translators experimenting with quantitative verse sooner or later abandoned the idea and favoured stress-based metre.⁶¹⁹ The hardly surmountable difficulties preserving the original metre in English leave a translator of Navāyī's ghazals with only two options left. He/she can either opt for using a stress-based metre well-known in English poetry or he/she can translate the poem into free verse.⁶²⁰

Now let's turn to the contents of classical ghazals. The traditional topic of ghazals is love with the poet shown as a lover hopelessly longing for his beloved who is either not present or even worse does not take notice of the poet's emotions. Classical ghazals from Navāyī's age rely on a traditional *mundus significans*, a universe of signs,

⁶¹⁷ *Ammā ekser-i zürefā ve aḡleb-i büleḡā āzimāyiş-i tab'-ı selīm ve ārāyiş-i zihn-i müstaqīm tarz-i ḡazel ... didükleri sebebeden...* Ali Nihat Tarlan (ed.), *Necati Beg Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı (1997), 10.

⁶¹⁸ *Ḡazeldür şefā-baḡş-ı ehl-i nazar / Ḡazeldür gül-i büstān-ı hüner Ḡazāl-ı ḡazel saydı āsān degül / Ḡazel münkiri ehl-i 'irfān degül Ḡazel bildürür şā'irün qudretin / Ḡazel arturu nāzımın şöhretin Ḡazel gerçi eş'ara çoq resm var / Gönül resmin it jümleden ihtiyār Ki her maḥfilün zīnetidür ḡazel / Hired-mendler şan'atidur ḡazel Güzel di ki meşhūr-ı devrān ola / Oqumaqda yazmaqda āsān ola İsmail Parlatır (ed.), *Fuzulî: Türkçe Divan*, Ankara: Akçağ (2012), 33.*

⁶¹⁹ Kristin Hanson, "Quantitative metre in English: the lesson of Sir Philip Sidney", *English Language and Linguistics* 5:1 (2001), 41–42.

⁶²⁰ For a general discussion on the difficulties of translating quantitative metres into modern European languages see Jiří Levý, *The Art of Translation*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (2011), 205–210.

symbols, vocabulary items, tropes, metaphors underlying each and every ghazal. Without knowing and understanding the strict rules of ghazal poetry only a partial translation of the original text can be achieved. Bereft of the underlying tradition and principles the result of the translation process would be, at best, nothing more than an exotic sounding piece of English verse.

The first dilemma a translator well-versed in classical poetry has to tackle is how to translate the third person singular Turkish personal pronoun 'ol' or 'o' when it refers to the beloved.⁶²¹ Though in Turkī, a language not having grammatical gender the third person personal pronoun can refer to both a man and a woman, most translators who are not familiar with the tradition would immediately answer that it should be translated as "she" because the person whom the poet, usually a man is in love with can only be a lady. However, the situation is not this easy as Navāyī's following couplets describing the beloved clearly shows:

Sekritib çıktı yana maydān sarı ol turk-i mast

*Tā yana qaysı köñül mülkigā qılğay turktāz*⁶²²

"Riding his horse that intoxicated Turk galloped towards the [polo] grounds.

Which kingdom of heart is he going to attack with a merciless charge?"

Har sari javlān qılıb yetkâç manga çekting, inān

*Bu ikin jurmum ki, yolungda başım güy etmişām*⁶²³

„You was cantering in your horse to and fro. When you reached me you turned the horse away.

What was my sin? That a made my head a ball in your way?"

The scenes depicted in these couplets show a polo ground where the beloved as one of the players is galloping up and down and the poet who is willing to sacrifice his life in exchange for the favours of the beloved symbolically offers his head as the polo ball. The image of a young lady riding a horse openly and playing a game considered suitable only for men certainly would not fit into the concept of an orthodox Sunni cultural environment. It is quite clear that the beloved

⁶²¹ On the problem of the gender of the beloved in classical poetry see Benedek Péri, "Ki és milyen nemű Bayram Hân egyik csagatáj gazeljében a lírai kedves (On the gender of the beloved in one of Bayram Hân's Chaghatay ghazals)", *Keletkutató* 2014 ősz, 5–20.

⁶²² G222/V; 'Alī Şīr Nevāyī, *Garā'ibü's-Sîğar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Haz. Günay Kut, Ankara: Türk Dil Kurumu (2003), 182.

⁶²³ G423/III; Nevāyī, *Garā'ib*, 320.

here is a young male. Nevertheless, quite obviously all this does not mean that Navāyī was in love with a man. On the one hand, the beloved's being a young man shows that conventionally the image of the beloved in classical poetry has masculine characteristics. It is because in the Persian courtly environment where the classical tradition developed women were kept in seclusion and the notion of beauty in public was represented by adolescent boys. On the other hand it also alludes to the poet's mystical inclinations as Sufis who were constantly searching for the manifestations of God often thought to find it in the natural beauty inherent in adolescent young men. The beloved's traditionally masculine image can be best shown by the fact that poets often praise their beloved's freshly grown facial hair, *ḥatt* as Navāyī does in the following lines from the *Badāyī' al-vasaʿ*:

*Hāl u ḥaṭṭıdın ki har birining bir özgā ḥālī bar,
Ḥat yüzindā nuḡṭadek muškīn ḥaṭ üzrā ḥālī bar.*⁶²⁴

„His beauty spot and his facial hair have their own special positions,
Like a dot above the line of script he has a beauty spot above his black budding moustache.”

This couplet also highlights an essential characteristic feature of classical poems which often cause an insurmountable obstacle for translators. A good ghazal is expected to be a source of intellectual enjoyment by offering a highly sophisticated text created by the skilful use of a vast array of rhetoric devices. The reader receives intellectual pleasure by discovering all the hidden niceties concealed by the author in his text. It must be stressed however, that only those who are initiated into the classical poetical tradition can decipher the puzzle meant by an elaborate couplet.

The English version of the couplet quoted above sounds very simple. But if somebody who is familiar with the literary tradition looks at the original text he or she will immediately recognize that these lines are full of rhetorical figures waiting to get discovered. Navāyī very skilfully uses the poetical potential inherent in the double meaning of the word *ḥaṭṭ* meaning both ‘writing, script’ and ‘facial hair, peach fuzz’ in classical poetry. He compares the freshly grown moustache of the beloved and the beauty spot above it to a series of Arabic letters with dots (*nuḡṭa*) above the line of writing used to mark different letters. In classical poetry a beauty spot (*ḥāl*) is always black like the ink used in manuscripts. Black colour is also present in the

⁶²⁴ G181/I; ‘Alī Şīr Nevāyī, *Bedāyī' u'l-Vasaʿ*, Haz. Kaya Türkay, Ankara: Türk Dil Kurumu (2002), 140.

word *muškīn* meaning 'made of musk' referring both to the fragrance and the colour of this well-known essence often used in traditional perfume making. The presence of two semantic fields: the semantic field of 'writing' and the semantic field of 'black' provides a strong cohesion between the two hemistichs that are further embellished by a near perfect homophony of the words *hāl* 'beauty spot' and *hāl* 'state' and the ambiguity inherent in the double meaning of the word *yüzinda* meaning on both 'on the surface of, above' and on the 'his face'.

As it has been meant previously, one of the most evident features of classical ghazal poetry is the use of figurative speech. Ghazals are supposed to be full of literary tropes meant to both to enhance the artistic effect and provide the initiated reader with small puzzles he can solve within the text. Without figures of speech a poem counts worthless thus poets try to squeeze as many of these poetic devices into one couplet as they can. The most often used tropes are ambiguity (*ihām*, *tavriya*) and congruity (*tanāsüb*). The following couplet appearing in the *Ġarā'ib al-Şigar* contains both.

Her maqām içre ki bolsang ayru bolma yârdın
*Ay Navâyî hâjat irmes qılmaq âhang-ı Hîjâz*⁶²⁵

Wherever you go [in the world] don't get separated from [your] beloved!

Ah, Navâyî, there is no need to go to Hijaz.

The above couplet can be interpreted on two levels. On a surface level the couplet warns lovers never to forget their beloved. The appearance of the geographical name Hijaz, a sacred area for Muslims situated in modern Saudi Arabia suggests that the real beloved mentioned in the poem is not human being but God. A deeper analysis reveals that a semantic field falling far from being in connection with the lover-beloved relationship lies hidden in the couplet. This semantic field dominating the *bayt* is present through several keywords: *maqām*, *navâyî*, *âhang*, *Hijâz*. All of them are technical terms borrowed from the traditional vocabulary of classical music. *Maqām* is a set of musical notes with traditional rules defining their relationship, *navâyî* means 'a melody', *âhang* means 'tune' and *hijâz* is the name of one of the *maqāms*. In classical music theory each *maqām* is linked to a specific emotional quality. As Hijaz evokes the image of a distant desert landscape it is said to convey the feeling of loneliness and melancholy. If this aspect of the meaning of the term Hijaz is also taken into consideration the couplet's meaning becomes more

⁶²⁵ G222/VII; Nevâyî, *Ġarā'ib*, 182.

profound: if someone keeps remembering his/her beloved or God he/she will never feel lonely and destitute.

It is true that producing a translation in verse that convey all the hidden nuances of the original poem is close to a mission impossible and thus the translator has to make compromises but in some cases simply too much is lost or sacrificed in the process. It is the case with the following couplet that appeared in a short anthology containing select ghazals by Navāyī in an English translation prepared by Dinara Sultanova.

The following couplet taken from the *Ġarā'ib al-Şigar* is very similar to the previous one.

Ġuşşa çağıdın navāyī tapmadım 'uşşāq ara
*Tā Navāyī-dek esīr u bī-navā boldum sanga*⁶²⁶

"I didn't find any notes of sorrow in those sweetly played tunes,
And till Navoiy himself I'd been enchanted, imprisoned by you."⁶²⁷

If we take a look at the original text, at first sight the couplet tells that the poet had earlier never heard lovers sing about their sorrowful love until he fell in love and he became so much enchanted by his beloved that he got totally helpless.

"Among lovers I have never heard a song about the claws of sorrow,
Until I became captivated by you and I was rendered helpless."

Nevertheless some of the keywords of the couplet have a second meaning. The noun *çang* means both 'harp' and 'claws'. *'Uşşāq* is not only the plural of *'āşiq* 'lover' but it is also the name of a *maqām*, a musical mode associated with happiness. The adjective *bī-navā* consist of two elements, a privative prefix (*bī*) and a noun (*navā* 'tune'). Thus besides its metaphorical meaning 'helpless' the adjective can also mean 'without a tune, tuneless'. Hence, using the second meaning of its keywords the couplet can also be translated in the following way:

"I have never realized that there's a sad tune (viz. a tune played by the harp of sorrow) in the *maqām* *'Uşşāq* before

Until I became your prisoner and I lost my mood to sing."

The English version of Sultanova quoted above seems to be an unlucky mixture of the two possible interpretations of Navāyī's original lines. The first line is based on the semantic field of 'music' and the second one focuses on the sufferings of the poet lover. The translation thus obscures the logical connection between the two hemistichs and

⁶²⁶ G17/VII; Nevāyī, *Ġarā'ib*, 40.

⁶²⁷ Dinara Sultanova and Hayitgul Musoeva, *Selected Ghazels of Navoiy*, Tashkent: Navruz (2015), 11.

renders the couplet incomprehensible because it is hard to see the connection between the poet's sadness and the sweetly played tunes that are without "notes of sorrow".

Ambiguity is only one of the characteristic features of ghazal poetry that makes translation a difficult task. As it has been referred to earlier there is a common poetic tradition underlying classical ghazals. If a translator fails to take notice of the signifying universe of classical poetry containing all the traditionally accepted rules, rhetoric devices, metaphors, intertextual allusions, concepts used by poets his/her efforts might result in an undecipherable and strange sounding text.

The following couplet from the *Ġarā'ib al-Ṣiġar* and its English translation from the same publication that was quoted above illustrate this point well:

*Nuqṭa-yi aġzing ġamidin tartiban jadvaldek āh,
Aṣk saylın aqızib sargaṣṭa ċun parġärmen.*⁶²⁸

"For want of hearing a word from you I make lengthened sighs,

My flood of tears been shed, into the tramp sore eyed turned eye."⁶²⁹

The couplet that was composed using many of the traditional elements of classical ghazal poetry focuses on the sadness the poet lover feels. In the classical poetical tradition love is always depicted as a sorrowful feeling and a lover who is hopelessly and deeply in love is shown weeping, wailing and sighing. These activities often appearing together within a single couplet are usually described with exaggerating words and creative metaphors focusing on the quantity of tears shed, the loudness of the poet's cries and the "thickness" of his sighs. Navāyī compares his tears to a flood (*sayl*) and his sighs to a rule border (*jadvāl*), a long and straight black line drawn on the margin of books' pages. This description fits well into the traditional signifying universe of classical poetry where the sorrowful sighs of lovers are often compared to smoke (*dūd*). A line of black smoke and a rule border are similar because both of them possess the same qualities. Both of them are dark and while smoke travels in a long straight line towards the sky, a frame border can also be represented by a long black line.

It is clear from what has been said so far that translating Navāyī's ghazals into English verse is not an easy task and the main difficulties can be summarized in several main points. 1. The first problem is a formal one. The translation of quantitative verse poses great

⁶²⁸ G479/II; Nevāyī, *Ġarā'ib*, 265.

⁶²⁹ Sultanova and Musoeva, *Selected Ghazels*, 47.

difficulties in English. The solution to this problem might be the use of a stress-based metre or free verse. Both of them are acceptable provided that the translation preserves the original rhyme scheme and rhymes are real rhymes and not only the *radif* is repeated at the end of the rhyming hemistichs. 2. The second difficulty concerns the poems' content. There is a common tradition underlying each classical ghazal. The traditional signifying universe of classical ghazal poetry includes a time-hardened vocabulary, sets of poetic devices, metaphors, inter-textual references, etc. When a classical poem is translated into English it often becomes deprived of the underlying tradition which would result, at best, in exotic but simple sounding lines that lack the artistic effect of the original text. 3. Some translators are not well-versed in classical literature and they fail to recognize the key elements of a couplet that have to be translated because without them the meaning of the lines and inner relations of the text become incomprehensible. 4. It is highly possible that the target audience is unfamiliar with the world of classical ghazal poetry. The tradition of ghazals developed over centuries of poetical experimentation with its fixed rules and signifying universe remain unknown for a "common reader" without a detailed explanation. The uninitiated reader would thus be unable to realize the artistic value of the original poem.

A possible solution to all the problems can be if two people are assigned to the task. One of them should be a scholar translator who knows the world of classical ghazal poetry very well and the other one has to be a talented poet. In some rare and lucky cases the translator is at the same time a good poet as well. The scholar translator has a double role. Besides providing the poet with a rough prose translation he should write notes to the English verse translation explaining even the minor details of the text. This would enable the reader to realize the niceties of each line and the artistic value of the whole poem. An anthology of Navāyī's poems would thus ideally contain an English verse translation of the selected poems and in a separate chapter at the end of the volume it would also include additional notes explaining the points that are essential to understanding the poem and the original text of the poems as well.

Қаҳрамон ТЎХСАНОВ,
БухДУ доценти, филология фанлари номзоди

**“МАСНАВИЙИ МАЪНАВИЙ” ТАРЖИМАСИДА
ҚЎЛЛАНГАН ҚОФИЯ УСУЛЛАРИ
РИТМИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ, ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ
В ПЕРЕВОДЕ «МАСНАВИЙ МАНАВИЙ»
RHYTHMIC TECHNIQUES USED IN THE TRANSLATION
OF «MASNAVI MANAVI»**

Аннотация. Мазкур мақола Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” манзумасида қўлланган қофия усуллари ва ўзбекча таржималарининг қиёсий ўрганишига бағишланган.

Аннотация. Статья посвящена сравнительному изучению узбекского перевода и методов рифмования, использованных в стихотворениях Джалалиддина Руми «Маснавийи маънавий».

Annotation. The article is devoted to a comparative study of the methods of rhyming and Uzbek translations used in the poem by Jalaliddin Rumi «Masnaviyi ma'naviy».

Таянч сўзлар: Жалолиддин Румий, “Маснавийи маънавий”, таржима, қофия, рафиф, тил, ўгириш, ўзбекчалаштириш, таржимон.

Ключевые слова: Джалолиддин Руми, “Месневи”, перевод, соответствие, эпифора, язык, перевод на узбекский язык, переводчик.

Key words: Jalaliddin Rumi, «Masnaviy ma'naviy», translation, rhyme, language, translating, translating into Uzbek, translator(interpreter).

Назм ўзининг гўзаллиги, оҳанги, дилкашлиги, таъсирчанлиги ва юсак бадиияти билан инсон қалбини ҳамиша ром қилиб келган. Чунки шеърини нутқдаги жозибадорлик, рангинлик ва равонлик шеърни биринчи ўқишдаёқ ўқувчини ўзига тортади, унга кучли таъсир қилади. Мумтоз адабиёт намояндаларининг ўлмас маънавий мероси шундан далолат беради. Чунки уларнинг ҳар бир сўзи, ибораси ва мисраси, панду ахлоқи юсак бадий тасвири инсон камолоти учун хизмат қиляпти. Уларнинг машҳурлик сирлари ҳам шундадир.

Ўзбек ва тожик халқларининг қадимдан бир юртда яшаб, бир ариқдан сув ичиб, умргузаронлик қилиши нафақат уларнинг ҳаёти, яшаш тарзи, балки адабиётларида ҳам тўлалигича намоён бўлади.

Адабиётшунос ва таржимон Ш. Шомуҳаммедов бу хусусда: *“Ўз адабиётларида айни бир хил вазнларга эга бўлган, адабий, маданий анъаналари бир-бирига яқин халқларда бу муаммо, чамаси, анча енгил ҳал қилинади. Масалан, шеърда ҳижола нисбатини жиҳатидан классик ўзбек ва тожик адабиётларида мушта-*

*раклик бор*⁶³⁰¹, - дея қайд этади. Олим бу ўринда нафақат икки адабиётдаги вазннинг муштарак хусусиятларини қайд қилган, балки улардаги адабий жанрлар, мавзулар силсиласи, ҳатто бадий воситаларни қўллаш борасида бир-бирига ҳамоҳанг эканлигини ҳам назарда тутган. Бу ҳолат қофия ва радиф қўллаш миқсолида янада яққолроқ намоён бўлади.

Қофия арабча сўз бўлиб, луғавий маъноси бошнинг орқаси ва ҳар бир нарсанинг охири, изидан бориш каби маъноларни билдиради.

Термин маъносида, шаклан ўхшаш, ҳамоҳанг ё ҳамвазн сўзларни қофия дейдилар. Асосан шеър мисрасининг охирида келиб унинг вазни ва оҳангдорлигини таъминлайди. Масалан, «дод», «бод», «шод», «род» ва «даст»-у «раст»-у «ҳаст» ва ҳоказо.

Қофия илмини яхши билиш учун иккита нарсани билиш керак: қофия сўзи (қофия сўзлари) ва қофия илдизи. Қофия вазифасида келган сўзларни қофия сўзлари, Қофия сўзларнинг ўхшаш ҳарфларини қофия илдизи дейдилар.

Ҳофиз Шерозийнинг мана бу байтида:

Ман бандаи он касам, ки шавқе дорад,

Дар гардани худ зи ишқ тавқе дорад.

«Шавқе» ва «тавқе» сўзлари қофия сўзлари бўлиб, ҳар иккала қофия сўзидаги «-авқе» қисми қофия илдизи ҳисобланади. Агар сиз ушбу мисолларга диққатингизни қаратган бўлсангиз, англайсизки, қофия ҳарфлар мажмуидан ясалади. Шунга асосланиб кўпчилик адабиётшунослар қофияни бир ҳарфдан иборат деб билганлар ва унга «равий» деб ном қўйганлар.

Равий сўзи ҳам арабча бўлиб, риво (туя юкини боғлайдиган арқон) сўзидан олинган. Қофия илмида қофия илдизининг охириги ҳарфини равий дейдилар.

Равийнинг ҳарфи ва бошқа ҳарфларнинг иштирокига кўра қофияни иккига бўладилар: қофияи муқайяд ва қофияи мутлақ.

Қофияи муқайяд ва қофияи мутлақ равий ҳарфига боғлиқ бўлади. Агар равий ҳарфидан сўнг бошқа ҳарф келмаган бўлса, уни муқайяд равий ё қофияи муқайяд деб номлайдилар. Агар равий ҳарфидан сўнг яна бир ҳарф келган бўлса, уни мутлақ равий ё қофияи мутлақ деб номлайдилар.

Қофия илмининг донишмандлари равий ҳарфининг ҳамда бошқа қофия ҳарфлари (таъсис, дахил, ридф, қайд, васл, хурўч,

⁶³⁰¹Таржима санъати. Мақолалар тўплами. Тошкент: 1973. – Б. 44.

мазид, нойира)нинг иштирокига кўра 35 хил қофия турини аниқлаганлар. Шулардан 25 хили кўпроқ машхурдир.

Эронлик забардаст мавлавийшунос устод Бадиузамон Фурузонфар ҳазрат Мавлавийнинг ғазалиёти услуби ҳақида ёзади: «Сўз санъати ва ҳақиқий шеър ўқувчига таъсир қилиши керак. Ўқувчи ёхуд тингловчини ўз оламига жалб этиши лозим».

Таъкидлаш жоизки, дунё тилларида “Маснавий”нинг жуда гўзал таржима ҳамда шарҳлари бор. Ўзбек тилида эса, шоир Асқар Маҳкам, Жамол Камол вариантлари ўз мухлисларини топиб улгирди. “Маснавий” шундай сўзлардан таркиб топганки, унинг ҳар бири етти саккиз хил маъноларга жилоланади. Изланишлар шуни кўрсатадики, назмий таржимада ҳамиша бундай серқирра сўзларни топиш қийин. Шу боис таржима ҳар қанча муваффақиятли чиқмасин, асарнинг аслига тенг бўла олмайди. “Маснавий” шарҳлари, таржималарининг сони кўплиги шундан бўлса керак эҳтимол. Ҳар бир китобхон ундан ўз олами доирасида маънолар маҳзанига эришади. Бу маънолар маҳзани эса, асло тугамайди.

Шеър вазнининг асоси бўлган мусиқа билан Мавлононинг ошнолиги унга ана шу маҳоратни ҳадя айлаган, десак муболаға бўлмас. Таъкидлаш жоизки, буюк шоир ва мутафаккир ўз шеърларида бошқа шоирларга нисбатан кўплаб турли – туман вазнлардан фойдалана олган. Мавлоно шеърятининг ўта мусиқийлиги ва равонлигининг сабаби ҳам муаллифнинг мусиқа илмини яхши билганлигидадир. Мавлоно шеъряти вазн, қофия ва турли шеърӣ санъатларни ўзида мужассамлаштирган, аммо бу шеърятнинг ўта оҳангдорлиги, бошқача қилиб айтганда, мусиқавийлиги унинг бошқа фазилатларидан кўра устунроқ. Бу шеърят муаллифнинг ҳол, вазд ва завқ-шавқининг юксаклиги сабаб ички мусиқавийликдан баҳраманддир.

“Маснавий” Жамол Камол таржимасида янгича жилोलар билан ўқувчиларга етказилди. Шоир катта заҳмат эвазига аслиятни ўзбек тилига ўгиришга муваффақ бўлган. Таржимон “Маснавий” бадииятини бутунлигича, табиӣ ҳолати билан ўқувчига етказишга ҳаракат қилган. Биз бу ҳолни “Маснавий” таржимасида қўлланган қофия усуллари мисолида кўриб чиқамиз.

Таржимонлар кўпинча вазн талаблари ҳамда байтаги мазмуни аслиятга яқин ҳолда сақлаб қолиш ниятида шоир ишлатган қофияларни аслиятдагидек берадилар. Жамол Камол ҳам “Маснавий” таржимаси жараёнида кўп ҳолларда қофияларни аслиятдагидек сақлаб қолганининг гувоҳи бўламиз.

“Маснавий таркибидаги қуйидаги байтда ҳам қофиялар аслиятдагидек сақланиб қолган:

Пешкаш меорамат, эй маънавий.

Қисми содис дар тамоми маснавий.

Аслиятда келтирилган байтда “маънавий” ва “маснавий” сўзлари қофия бўлиб келган. Мазкур қофиядош сўзлар асар терминологияси билан боғлиқ бўлганлиги боис мутаржим мазкур қофияларни аслиятдагидек сақлашни маъқул кўрган. Агар шундай қилинмаганида байт маъносига қусур етган бўлар эди. Моҳир мутаржим буни яхшигина англайди. Ва байтни қуйидагича таржима қилади:

Сенга пешкаш булгуси, эй маънавий.

Бул китоб, яъни якуни маснавий.

Таржимада озгина хатолик кўзга ташланади. Содис сўзи олтинчи тартиб рақамини билдиради. “Маснавий” муаллифи “Қисми содис” деганда “Олтинчи қисм” ни назарга тутган.

«Воҳидун ка-л-алф» кй бувад? Он валий,

Балки сад қарн аст он абдулалӣ.

Бу байтда “валӣ” ва “абдувалий” сўзлари қофиядош бўлиб келган. Мутаржим ҳар иккала қофияни ҳам бирдай сақлашга ҳаракат қилган. Фақат иккинчи қофия сўзини вазн тақозосига кўра озгина ўзгартиришга мажбур бўлган. “Абдували” сўзи арабча сўз бўлиб форс-тожик ва ўзбек тилларида ҳар хил ёзиб келинган. Шу нуқтаи назардан таржимон ҳам ундан вазн тақозосига кўра “Абду Али” тарзида фойдаланади. Бу билан байт мазмуни аслиятга яқин ҳолда сақланади ва қофия ҳам ўзгармай қолади. Бу шоирнинг маҳоратидан, топқирлигидан далолатдир. Юқоридаги байтнинг таржимаси қуйидагича:

Минг кишига ким баробардир? Валий,

Юз асрда бир келур Абдул Али

Пастдаги байтда “ҳама” ва “дамдама” сўзлари қофиядош сўзлар бўлиб келган.

Хоса ин дарё, ки дарёҳо ҳама,

Чун шуниданд ин мисолу дамдама.

Луғатларда “дамдама” сўзи икки маънода ишлатилган. Биринчиси, фиреб, макр, ҳийла, овоза, шўҳрат ва печUTOб маънолари бўлса, иккинчиси, хашм, қаҳр, изтироб ва воҳима маъноларидир. Мазкур байт мазмунига овоза ва шўҳрат маънолари кўпроқ тўғри келади. Байт таржимаси қуйидагича берилган:

Битта денгизмас, у денгизлар ҳама

Чун кўраркан бу мисолу дамдама.

Таржима жуда яхши чиққан, лекин негадир шоир аслиятдаги “шуниданд” (эшитдилар) сўзини “кўраркан” тарзида таржима қилган. Эшитиш ва кўриш умуман бошқа – бошқа нарсалар. “Маънавий” муаллифи таъкидлагандек “мисолу дамдама”ни эшитиш мумкин, чунки улар мавҳум нарсалар. Уларни кўриб бўлмайди.

Қуйидаги байтда эса қофиядош сўзлар “офтоб”ва “ҳисоб” сўзларидир.

Заррае, к-он маҳв шуд дар офтоб,

Чанги ў берун шуд аз васфу ҳисоб.

Мутаржим таржимада қофиядош сўзларни аслиятдагидай сақлаган ҳолда байт мазмунини ўзбек тилида ўгиради:

Зарраким, мавҳ этди буткул офтоб,

Жангига йўк энди тавсифу ҳисоб.

Аслиятдаги “офтоб” сўзининг ўзбек тилида варианты бор. Бу “қуёш” сўзидир. Лекин иккинчи қофиядош сўз – “ҳисоб” ни ўзбек тилида варианты йўқлиги боис шоир мажбур бўлган ҳар иккала қофиядош сўзни аслиятдагидек сақлашга. Бу ҳолат байт мазмунини ўзгартирмаган. Фақат биринчи мисра - “Заррае, к-он маҳв шуд дар офтоб” таржимасида (Зарраким, мавҳ этди буткул офтоб) озгина хатолик борга ўхшайди. “Маснавий” муаллифи ушбу мисрада “зарраким қуёшга маҳв бўлди, яъни сингиб кетди” деган маънони олға сурияпти. Таржимада эса унинг акси “қуёшни буткул маҳв этган зарра” ҳақида гап борапти. Булар бир-бирига зид нарсалар ва натижада байт мазмунини ҳам буткул ўзгартириб юборапти.

Дарҳақиқат, таржима санъати жуда нозик. Битта сўзнинг нотўғри талқин этилиши аслиятдаги мазмунни батамом ўзгартириб юбориши мумкин.

Шу орада қуйидаги иқтибосни келтиришни лозим топдик. Чунки таржима санъатининг ўзига хос жиҳатларини ҳам инобатга олиш даркор. Бу устозларимиз томонидан қайта – қайта исботлаб берилган.

“Тўғри, таржимада фалсафий маънони сақлашга интилган ҳолда шеърнинг шаклини акс эттириш шарт эмас, деб бўлмайди. Бунда гап шеърини таржима хусусиятлари устида борапти. Шеърни таржима қилганда ижодкор таржимоннинг асл нусхага эркин ёндошиши муддаога олиб келиши, у асарни қайта тикларкан, ниманидир қурбон бериши зарур эканлиги моҳир сўз уста-

лари тажрибасида амалда исботланган. “Таржима қурбонсиз бўлмайди. Кимки асарни айнан ўзидай, соф ҳолда кўришини истаса, унинг аслига мурожаат қилсин”(Лев Гинзбург)⁶³¹

Кейинги байтда “нафас” ва “бас” сўзлари қофиядош сўзлар бўлиб келган:

Чун зи зарра маҳв шуд нафсу нафас,
Чангаш акнун чанги хуршед аст бас.

Мутаржим байт таржимасида қофияларнинг аслини сақлаган. Нега деган савол туғилади. Чунки биринчи қофиядош сўз – “нафас” ни ўзбек тилидаги варианты мавжуд эмас. Иккинчи қофиядош сўз – “бас” га ўзбек тилида маънодош сўз топиш мумкин, лекин у сўзлар “нафас” сўзига қофиядош бўла олмайди.

Баъзан форсча – тожикча сўзларни ўзбекчаси билан қиёсла-
сак ҳар икки тил вакиллари учун бегона ё янгилик эмас. Балки
йиллар ва асрлар давомида ҳар икки миллат ҳам шу сўзларни ўз
она тилларидек тушунадилар ва фойдаланадилар Шу боис шоир
– мутаржим қофияларни аслиятдагидек сақлаган ҳолда байт
мазмунини маҳорат билан қуйидагича таржима қилган:

Зарра бирлан бўлди мавҳ нафсу нафас,
Жанги ҳам энди куёшнинг жанги, бас.

Хулоса “Маснавийи маънавий” манзумасини аслият ва тар-
жимасида берилган қофияларни ўрганиш, қиёслаш махсус
тадқиқотни талаб қилади. Бир мақолада мазкур масалани тўлиқ
бериш имконияти йўқ, деб ўйлаймиз.

Зиёдахон ТЕШАБОЕВА,

*Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети докторанти,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)*

«БОБУРНОМА»ДА КЎЗ ЛЕКСИК МАЙДОНИДАГИ МАҚОЛ ВА ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКНИНГ ИНГЛИЗЧА ТАРЖИМАЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: Мақолада «Бобурнома»даги «кўз» лексик майдони ва ундаги
мақол, фразеологик бирликларни турли даврда амалга оширилган ва нашр

⁶³¹ Саломов Ғайбулла. Таржима назарияси асослари. Т.: Ўқитувчи. 1983. Б.89

этирилган инглизча: Ж.Лейден-В.Эрскин (1826), А.С.Бевеерж (1921) ва В.Текстон (1996)нинг таржималарида акс этиш масаласи ва аслият мазмуни қиёсий таҳлил қилинган. Таржимонларнинг аслиятга ёндашувлари ҳақида фикр ва мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар: «Бобурнома», аслият, кўз, мақол, фразеологик бирлик, табдил, инглизча таржималар.

Annotation. This article deals with the lexical field of “eye” in “Baburname” and proverb in it, phraseological units and their English translations made and published in different periods: J.Leyden-W.Erskine (1826), A.S.Beveridge (1921) and Wh.Thakston (1996) and made their comparative analysis corresponding the original meaning of the English translations. Some opinions and comments were made on the translators’ approaches in article.

Key words: “Baburname”, originality, eye, proverb, phraseological unit, interpretation, English translations.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома» асари жаҳон адабиётининг ривожига катта ҳисса қўшган, таржималар тарихини бошидан кечирган асар бўлиб, барча соҳа вакиллари учун маълумотлар манбаидир. У қанчалик кўп ўрганилмасин қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва таржимашунослик нуқтаи назардан ўрганиш учун унда муҳим бўлган жуда кўплаб маълумотлар мавжуддир. Ушбу фикрдан келиб чиқиб, «Бобурнома»да кўз билан боғлиқ фразеологик бирликлар инглизча таржималарининг мазмуни билан боғлиқ масалаларни таҳлилга тортмоқчимиз.

БНда («Бобурнома») Кўзларини туз тутмоқ (кўзларини чанг, губор босмоқ, мақол), кўзга илмоқ (назар – писанд қилмоқ, эътибор бермаслик), кўз солмоқ (кўз узмаслик) ФБлар тарихий шахсларга нисбатан қўлланган ва этнографик мазмунга эга мисоллар сирасига киради. «Кўзларини туз тутти» мақолининг қандай шахсга нисбатан қўллангани муаллифнинг баҳо муносабатида асарда акс этади:

Муҳаммад Дўст ўзбакка кириб эди. Филжумла, ёмон эмас эди. Андин ҳам кўрнамаклик қилиб, қочиб, Андижоннинг қўхпоялариға бориб, ёғийлар ва фитналар ангиз қилди. Охир ўзбак илигиға тушти. Кўзларини кўр қилдилар. «Кўзларини туз тутти»нинг бу маънисини бор эмиш⁶³².

Асарда Алидўст ўта салбий шахс сифатида таърифланиб, «ярамас ахлоқ ва атворлиқ киши»лиги, «бахил ва фитна ва зумухт (беибо) ва мунофиқ ва худписанд ва қаттиқ сўзлук ва совуқ

⁶³² Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Шарқ, 2002. – 335 б., Б.77.

юзлуқ киши»лиги таъкидланган⁶³³. «Кўзларини туз тутти» мақоли эса айнан Алидўстга нисбатан қўлланган:

Муҳаммад Дўст ўзбакка кириб эди. Филжумла, ёмон эмас эди. Андин ҳам кўрнамаклик қилиб, қочиб, Андижоннинг кўхпояларига бориб, ёғийлар ва фитналар ангиз қилди. Охир ўзбак илигига тушти. Кўзларини кўр қилдилар. «Кўзларини туз тутти»нинг бу маънисини бор эмиш⁶³⁴. Ушбу мисолнинг табдили эса бундай:

Муҳаммад Дўст ўзбакка қўшилган, иши унчалик ёмон эмасди. У ердан ҳам кўрнамаклик қилиб, қочиб, Андижоннинг тоғ этакларига бориб, ёвликлар ва фитналар уюштирди. Охири ўзбак қўлига тушди. Кўзларини кўр қилдилар. «Кўзларини туз тутти» мақолининг бу маъноси шу бўлса керак⁶³⁵.

Қўлланган мақол мазмуни уч хил инглизча Жон Лейден-Вильям Эркин (1826), Аннете Сусанна Бевериж (1921) ва Вильер Текстон (1996) таржимасида ҳам акс эттирилган. Биринчи инглизча таржимада аслият мисоли қуйидагича берилади:

Жон Лейден-Вильям Эркин (1826): Muhammad Dost went among the Uzbeks, where he did not succeed badly; but there, also, having been guilty of some piece of treachery to those whose salt he eat, he was obliged to flee, and came to the hilly districts of Andejan, but falling at last into the hands of the Uzbeks, they put out his eyes, and thus was verified the saying, "the salt has seized his eyes" [7; 83]. – Муҳаммад Дўст Ўзбекларга қўшилиб кетди, лекин у ерда ҳам омади чопмади, тузини еганларга хиёнат қилишда айбланиб, у жойдан ҳам қочишга мажбур бўлди ва Андижоннинг тоғли туманларига етиб борди, аммо охир оқибат у ўзбекларнинг қўлига тушиб, улар унинг кўзларини ўйиб олдилар. Шунда биз «Кўзларини туз тутти»нинг мазмунига амин бўлдик (Бундан буён мисолларда бериладиган таржималар бизники).

Лейден-Эркинлар ушбу мақолни таржима қилар экан, таржимонлар саҳифаости ҳавола келтириб ўтган. У бундай берилган: In the East, it is looked upon as the greatest crime to betray one in whose family or service a man has lived, or even with whom he has eaten. Hence the epithet *nemek-heram*, or treacherous to his salt, is one of the severest of reproches. – Шарқда унинг оиласи билан бирга яшаган бирон бир одамга ёки ҳатто у билан бирга бир марта

⁶³³ Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. – Т.: Шарқ, 2017. – 744 б., Б.29.

⁶³⁴ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Шарқ, 2002. – 335 б., Б.77.

⁶³⁵ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Ўқитувчи, 2008. – 287., Б.75.

овқатланган одамга хиёнат қилиш энг катта жиноят ҳисобланади. Демак, намак-харом эпитети ёки унинг тузига хиёнат қилиши ҳам энг катта танбеҳлардан биридир. С.Беверижда аслият мисоли қуйидагича таржима қилинган:

Muhammad-dost went amongst the Auzbegs; that was not together bad but, after some treachery to his salt, he fled from them and went into the Andijan foot-hills. There he stirred up much revolt and trouble. In the end he fell into the hands of Auzbeg people and they blinded him. The meaning of "The salt took his eyes" is clear in his case – Муҳаммад дўст ўзбеклар орасига қўшилиб кетиб қолди; бу бошида ёмон эмас эди, лекин қандайдир уларнинг ҳам тузига хиёнат қилганидан сўнг, у улардан қочиб, Андижон тепалигига келди. У ерда жуда ҳам кўп ғалаён ва муаммоларни қўзғатди. Охир оқибат у Ўзбек одамларининг қўлига тушиб қолди ва улар уни кўр қилдилар. «Туз унинг кўзларини олди»нинг маъноси унинг ҳолатига аниқ айтилган, - деб таржима қилган ва С.Беве-риж ҳам саҳифаости ҳавола келтириб ўтган: *guzlar tuz tuti*, i.e. he was blinded for some treachery to his hosts – мисол учун *guzlar tuz tuti*, у ўз мезбонига хиёнат қилгани учун кўр бўлиб қолди, тарзи-да берилган⁶³⁶. В.Текстон эса аслият матнини қуйидагича таржи-ма қилган:

Muhammad-Dost went to the Uzbeks and did not do altogether badly, but he fled from them after some act of ingratitude and went to the foothills of Andizhan, where he fomented rebellion and strife. Finally, when he fell into the Uzbeks' hands, they had him blinded. As the saying goes, "Salt took his eyes". – Муҳаммад Дўст ўзбекларга кетди. Умуман олганда у ёмон иш қилмади, лекин баъзи ношукр-ликлардан кейин улардан қочиб, Андижоннинг тоғ этакларига йўл олди, у ерда ҳам исён ва низоларни келтириб чиқарди. Охир оқибат ўзбекларнинг қўлига тушди, улар унинг кўзларини кўр қилдилар. Мақолда айтишадики, «Унинг кўзларини туз олиб кетди», деб таржима қилган ва В.Текстон ҳам тағлама таржимада ҳавола келтирган. У бундай мазмунда берилган:

A pun is involved. To share someone's salt supposedly creates a bond of gratitude and fidelity. Kornamaklik, literally "blind-saltedness," is the word used for an act of ingratitude, or infidelity. That is, his being "blind to the salt" was the cause of his being blinded, or having "salt poured into his eyes" – Бу ерда сўз ўйини қўлланган. Гўёки, биров-

⁶³⁶ Beveridge, Anette Susannah. The Babur-nama in English. Emperor of Hindustan Babur. – London, 1921. – 880 p., P. 125.

нинг тузини бўлишиб ейиш миннатдорлик ва садоқат риштала-рини вужудга келтиради. Кўрнамаклик сўзма-сўз «тузсизлик» - ношукурлик ёки имонсизлик учун ишлатилган сўздир. Яъни, унинг «тузга кўр бўлган»и ёки унинг кўр бўлиб қолишига сабаб «кўзларига туз қуйилган»ига ишорадир⁶³⁷.

Ҳар бир таржимоннинг ишинида ўзига хос стилистик бўёқ-дорлик мавжудлигини кўрамыз. Вильер Текстоннинг таржи-маси айна муддао ва иловада диний терминлар ношукурлик ёки имонсизлик, тузнинг мазмунини қўшимча ифодалар билан очиб, кетма-кетликни таъминлаб келгани, у мақолни сўз ўйи-нига ўхшатгани ҳам бир томондан яхши, лекин «кўзларига туз қуйилган» иборасининг қўйилиши ўқувчи томонидан англани-ши қийин ва чалкаштиришга олиб келиши мумкин. Матности илованинг деталига эътибор бермасак аслият мазмуни Вильер Текстон таржимасида ўзига хос тарзда акс этган.

Таржималар бир халқ адабиётининг бошқа бир халқ адабиёти оламига кириб боришидаги яна бир адабий алоқа шаклидир. Бунда таржимон адабий воситачи вазифасини бажаради⁶³⁸. Ҳар бир таржимон мақол мазмунига ойдинлик киритгани боис ўзига хос асар яратилиши билан фарқлидир.

БНда яна бир ФБ кўзга илмоқ борки, у назар писанд қилмоқ, эътибор бермаслик маъноларини ўз ичига олиб, тарихий шахс Султон Маҳмуд Мирзонинг рафиқасига нисбатан қўлланган. Бу бедавлат хотун чун ноқиси ақл эди, эрга тегар ҳавоси била ўғли-нинг хону монин барбод берди. Шайбонийхон бир зарра парво ҳам қилмади, балки ғума-ғунчачидек кўзга илмади⁶³⁹. Зухрабеги оғанинг бу қилмиши тарихда муҳрланиб қолган. Бобур энцикло-педиясининг маълумотида кўра унинг тўлиқ тафсилоти бундай бўлган:

Зухрабеги Оға Султон Маҳмуд Мирзонинг рафиқаси. Бир ўғил ва бир қиз туққан. Бобур биринчи марта Самарқандни ташлаб чиққанида Зухрабеги Оғанинг ўғли, Қаршида ҳокимлик қилиб турган Султонали мирзо тахтни эгаллайди. Самарқанд тахти та-лаш бўлаётган чоғда Зухрабеги Оға Шайбонийхонга хуфиёна хат жўнатиб, ўзини хотинликка олишни сўраб, бунинг эвазига Са-

⁶³⁷ Thackston Wh. M. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor. – New York, 1996. – 554 p., P. 93.

⁶³⁸ Конрад Н.И. К вопросу о литературных связях // Литература и театр.–М.: Наука, 1978.– Стр.49-59.

⁶³⁹ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Шарқ, 2002. – 335 б., Б.78.

марқандни топширишни билдирган. Шайбонийхон Самарқанд яқинига келиб ўрнашгач, Зухрабеги Оға ўғли билан унинг ҳузурига борган, натижада шаҳар осонлик билан Шайбонийхон қўлига ўтган⁶⁴⁰. Бу хатти ҳаракати учун Бобур Зухрабеги Оғани беақл деб таърифлаган Зухрабеги Оға хиёнати Темурийлар салтанатининг емирилишини тезлатибгина қолмай, балки ўғлининг ўлимига ҳам сабабчи бўлган.

Аслият мисолининг табдили эса бундай: Бу бадбахт хотин (Зухрабеги) эси паст бўлганидан, эрга тегиш ҳаваси билан ўғлининг хонумонини елга берди. Шайбонийхон унга заррача парво ҳам қилмади. Балки ҳарам аёли, чўри-хизматкорича ҳам кўзга илмади⁶⁴¹. Табдилда ҳам биз кўз концептидаги икки: заррача парво қилмади ва кўзга илмадини кўрамиз. Зарра парво қилмаслик кўзга илмаслик мазмуни билан ҳамоҳанг бўлиб, гапда бири-нинг мазмунини иккинчиси тўлдириб келган.

Аслият матни уч турдаги инглизча таржимада эса қуйидагича амалга оширилган:

... so that the wretched and weak woman, for the sake of getting herself a husband, gave the family and honour of her son to the winds. Nor did Sheibani Khan mind her a bit, or value her even so much as his other handmaids, concubines, or women – Шундай қилиб бадбахт ва ожиз аёл ўзининг эрга тегар баҳонаси билан ўз оиласи ва ўғлининг шарафини ҳавога совурди. Шайбонийхон бир оз ҳам уни эсламади, ёки унинг бошқа канизаклари ва аёллари қатори қадрламади⁶⁴².

Аслиятдаги (Зухрабегини) кўзга илмади ФБи mind her a bit, or value - бир оз ҳам уни эсламади, деб таржима қилинса, ундан кейинги инглизча or value гапи (ё қадрламади) ўзбек тилидаги гапнинг охирига кўчиб, бир оз ҳам уни эсламади, ёки қадрламади тарзида гап мазмунини тўлдириб келади. Бундан келиб чиқадик, тилнинг грамматик структураси ва ифода плани ўзига хос бўлиб, аслиятдаги ФБ маъно ҳеч қаерга йўқолмай, балки гапнинг охирида акс этишини кўрсатади. Аслият мисоли С.Беверижда қуйидагича таржима қилинган:

As for that calamitous woman who, in her folly, gave her son's house and possessions to the winds in order to get herself a husband,

⁶⁴⁰ Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. – Т.: Шарқ, 2017. – 744 б., Б.79.

⁶⁴¹ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Ўқитувчи, 2008. – 287., Б.76.

⁶⁴² Leyden John. Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber: Babur Emperor of Hindustan. – London., 1826. – 432 p., P. 84.

ShaibanI Khan cared not one atom for her, indeed did not regard her as the equal of a mistress or a concubine – Аммо бу дахшатли аёлга келсак, ўзининг ахмоқона истаги эрга эга бўлиш туфайли ўғлининг уйи ва мол-мулкини шамолга берди, Шайбонийхон учун у энг кичик атом заррасидек эътиборга лойиқ бўлмади, ҳақиқатан Шайбонийхон уни ўз бекалари ёки канизаклари қаторида санамади⁶⁴³.

С.Беверижда эса инглизча cared not one atom for her – у энг кичик атом заррасидек (эътиборга лойиқ) ёки did not regard her as the equal of a mistress or a concubine - канизаклари қаторида санамади ифодаси орқали акс эттирган. Унинг таржимасидаги Зухрабегига бўлган эътибор энг кичик, атом заррасига тенглаштирилиб, аслият мазмуни очиб берилади. Аслият мисоли В.Текстонда бундай таржима қилинган:

In her lust to get a husband, that wretched, feeble minded woman brought destruction on her son. Shaybani Khan paid her not the slightest attention and regarded her as less than a concubine – Бадбахт, эси паст хотин эрга эга бўлиш иштиёқи билан ўғлининг хонумонинини барбод берди. Шайбонийхон унга зарра эътибор ҳам қилмади ва канизакларига қилган эътиборни ҳам раво кўрмади⁶⁴⁴.

Аслиятдаги (Зухрабегини) кўзга илмади ФБига унинг таржимасида унчалик урғу берилмай, умумий тарзда акс этган. Инглизча paid her not the slightest attention гапи ўзбекча зарра эътибор ҳам қилмади деб берилади ва В.Текстон урғу беришни гапнинг сўнгги канизакларига қилган эътиборни ҳам раво кўрмадига кўчиради. Бу берилган таржима мисолларда гендер масаласига эътибор қаратиш ғояси келиб чиқади, чунки С.Бевериж аёл таржимон бўлганлиги туфайли аёлга муносабатни ўзининг таржимасида жозибадор қилиб кўрсатишга урингани сезилади. Аёлга бўлган эътиборни таржимон С.Беверижнинг ўзи ҳис этиб, кўзга илмоқ маъносига урғу берган.

Хулоса қилиб айтганда, аслият мазмуни мантиқан боғланиши кучли ва оддий, ортиқча тил бирликларининг йўқлиги воқеа-ҳодисалар асосига қурилганлиги таржимонни фалсафий фикрлашга ундайди. Таржимон аслиятни қайта яратишдаги турли кечин-

⁶⁴³ Beveridge, Anette Susannah. The Babur-nama in English. Emperor of Hindustan Babur. – London, 1921. – 880 p., P. 128.

⁶⁴⁴ Thackston Wh. M. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor. – New York, 1996. – 554 p., P. 95.

мани тўлиқ бошидан кечирган ва унинг тафаккурида вужудга келган ва маҳсулотни ўз тилига – ёзма нутқига чиқарган. Бу ама-
лиёт келгуси матнда учраши мумкин бўлган, таржимаси анчаги-
на қийин миллий-маданий ФБлар, реалиялар ва мақолларни ҳам
адекват таржима қилиш, муваффақиятга эришишга ундайди ва
кўп ўқиб, изланишга чорлайди. Асарда яна кўз билан боғлиқ бўл-
ган ФБлар кўпки, улар эса алоҳида тадқиқотлар олиб боришни
талаб этади.

Гуландом ҚУРАМБОЕВА,

*Тошкент Педиатрия тиббиёт институти
“Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси катта ўқитувчиси,
филология фанлари номзоди, доцент
(Ўзбекистон)*

МИРТЕМИР – БЕРДАҚ ШЕЪРИЯТИНИНГ ТАРЖИМОНИ

Аннотация. Мақолада Миртемирнинг қорақалпоқ адабиёти билан алоқа-
лари, жумладан, Бердақ шеъриятини таржима қилишдаги фаолияти таҳлил қи-
линади. Шоирнинг энг машҳур шеърлари (“Халқ учун”, “Яхшироқ”, в.х.) мисоли-
да Миртемирнинг асл нусха поэтик руҳини, мазмун-моҳиятини тўла сақлашга
эришгани, ютуқлари, таржимонлик маҳорати очиб берилади. Ўзбек-қорақал-
поқ адабий алоқаларида шоир таржималарининг алоҳида аҳамияти борлиги,
Бердақ меросидан қилинган таржималар ҳар томонлама мукамал чиққанли-
ги бу жараённинг ютуғи сифатида қайд этилади.

Калит сўзлар: бадий таржима, поэтика, таржимон, адабиёт, шоир, маҳо-
рат, адабий алоқа, адабий жараён, адабий мерос, услуб, ғоя, лирика.

Миртемир ижодининг бир қирраси бадий таржимадан ибо-
рат. Шоирнинг ижодий салоҳиятини бадий таржималарисиз
тасаввур қилиш мумкин эмас. Бу таржимашуносликда ўз тас-
диғини топган фикр. Адабий жараёнда бадий таржима билан
шуғулланмаган ижодкор камдан-кам учрайди. Бироқ ҳамма тар-
жимонлар ҳам мутахассислар ва илм аҳли диққатини тортавер-
майди. Бу масалада Миртемир кўпчилик ижодкорларга ибрат.
Шоир шеъриятда қанчалик машҳур бўлса, таржимачиликда ҳам
юксак чўққини эгаллаган шоир-таржимондир. Абдулла Ори-
повнинг қуйидаги фикрлари бежиз айтилмаган: “Миртемир
домланинг биргина таржима соҳасидаги хизматларини баралла

дунёга доврўқ қилса бўлади. Домла маҳорат билан ўзбек тилига ағдарган асарлар ҳали бир неча авлод китобхонларига завқ-шавқ бериши шубҳасиздир”⁶⁴⁵ Яна бир Қаҳрамон шоиримиз Эркин Воҳидовнинг мана бу фикри Миртемирнинг таржимонлик фаолиятига берилган юксак баҳодир: “Уни (Миртемирни - Г.К) ҳақли равишда Ўзбекистондаги шеърӣ таржиманинг отаси дейиш мумкин. Бизда ҳеч қайси шоир Миртемирдек кўп ва ҳўп таржима қилган эмас”⁶⁴⁶

Дарҳақиқат, Миртемир ижоди ҳақида сўз юритилгудек бўлса, шоирнинг таржимонлик фаолиятини четлаб ўтиш мумкин эмас. Сабаби, шоир таржималарининг салмоғи ўз асарлари салмоғидан кўп бўлса кўпки, кам эмас. Шундай экан, шоирни “Ўзбекистондаги шеърӣ таржиманинг отаси” деб таърифлашга тўла асос бор. Миртемир таржимачиликда ўзидан кейинги авлод учун мактаб яратган таржимон, десак муболаға бўлмаса керак.

Гарчи Бердақ мероси билан шоир ўттизинчи йилларда танишган бўлса-да, асарларини ўзбек тилига ўгиришга эллигинчи йилларнинг бошларида киришган. 1951 йилда Бердақнинг бир неча поэмалари ва шеърлар туркумини ўзбекчалаштирди, “Омонгелди”, “Эрназар бий”, “Аҳмоқ подшоҳ” дostonларини ўзбек ўқувчиларига етказди. Сўнгги йилларда бу таржималар “Танланган асарлар” деган номда тўлдирилган, қайта ишланган вариантда бир неча марта чоп этилди. Таржималар ҳақида ўз вақтида филология фанлари номзоди Б.Қурбонбоев қисман тадқиқот юритди. Муаллиф “Бердақ ижоди” (1977), “Бердақ ва ўзбек адабиёти” (1982) номли рисоаларида мавзуга тўхтаб, имкон қадар шеърлар ва поэмалар таржимасига муносабат билдирди. Ютуқлари билан камчиликларини холис кўрсатишга интилган эди. Муаллифнинг изланишларини эътироф этган ҳолда, уларни янги кузатишларимиз билан тўлдиришни назарда тутдик. Аввало, Бердақ шеърларининг таржимаси хусусида. Маълумки, шоир лирикасида ижтимоий мазмун-моҳият етакчи. Дунё ташвишлари, олам ва одам ҳақида, адолат ва адолатсизлик, нодонлик ва манманлик, инсоф ва диёнат тўғрисидаги ғоялар шоир лирикасининг бош мотивларидан бири. Адолат томонида туриб ноҳақлик, виждонсизликни лаънатлайди, асарларида зулми қоралаб, золимларни фoш этади. “Халқ учун”, “Яхшироқ”, “Келин”, “Бу замон”, “Нодон бўлма”, “Қарамас”, “Кўрарман” ва яна туркум шеър

⁶⁴⁵ Миртемир замондошлари хотирасида. Тошкент, 1982 й., 140-бет

⁶⁴⁶ Юқоридаги манба. 138-бет

рлари шу мақсадга хизмат этади. Таржималарда шоир шеърларининг руҳи яхши сақланган. “Халқ учун” номли шеър Бердақ лирикасининг чўққиларидан бири, инсонийликни улуғловчи ўзига хос “мадҳия”. Одабийлик тараннумининг олий ифодаси бўлмиш бу шеърни Миртемир таржимада жуда маромига етказган. Қуйидаги мисолга диққатингизни қаратамиз.

Асл нусхада:

Жигит болсан арысландай туўылған,
Хызмет еткил удайына халық ушын.
Жигит болсан арысландай туўылған,
Ҳеш қашан да жумыс етпес ўзи ушын...⁶⁴⁷

Таржимаси:

Йигит бўлсанг арслон каби туғилган,
Ҳамиша сен хизмат этгил халқ учун,
Йигит бўлсанг арслон каби туғилган,
Ўзим демай, ғамхўрлик қил халқ учун.

Аслиятдаги насиҳат мотиви, тарбиявий моҳият, даъват, эзгуликка чақириқ, Бердақ услубига хос халқона бадий шаклда ўғирилгани таржиманинг устунлиги. Баъзи мисралар сайқалланиб, Шарқ шеъриятига мос, мурабба усулида таржима қилингани яхши самара берган. Айтайлик, таржимоннинг “*Ҳеш қашанда жумыс етпес ўзи ушын*” деган мисрани “Ўзим демай, ғамхўрлик қил халқ учун” мазмунида ўғиргани матнга ижодий ёндашилганига далил бўла олади. Асл нусхада поэтик маъно бироз дағалроқ ўқилади, таржимада силлиқлашган.

Ўзбек тилининг имкониятлари чексиз, жилодор. Бироқ бу имкониятдан ҳамма таржимон ҳам бирдай фойдаланиш салоҳиятига эга эмас. Лекин Миртемир бу масалада маҳоратли, қаламичиниққан таржимон. Бердақнинг ҳар бир шеъри, ҳатто ҳар бир мисраси таржимасида миртемирона поэтик талқинни сезасиз. Аслият муаллифига хос колорит руҳи, оддий, лекин чуқур маъноли дидактик фикрлар таржимада бузмасдан, бутун нафосати билан акс эттирилган. “Яхшироқ” шеъри Бердақ лирикасининг гўзал намуналаридан бири. Шоир идеали, ахлоқий қарашлари, фалсафий мушоҳадалари умуминсоний кайфиятлар руҳида жангларга айланди. Шеър “Халқ учун” шеърининг мантикий давомидек туюлади. Ҳар бир мисрасида инсонпарварлик ғоялари улуғланди, халққа садоқат билан хизмат қилиш олий фазилат эканлиги-

⁶⁴⁷ Бердақ. Сайланды шығармалары. Нокис, “Қарақалпақстан”, 1997 ж. 30-бет

га даъват, чақириқ бор.

Жумыс исле, туўылған сон ел ушын,
Жанынды аяма елде ер ушын.
Киндиктен қан тамып, туўған жер ушын,
Олип кеткенинше хызмет жақсырақ.
Таржимаси:

*Ишни ишла, туғилгансан эл учун,
Жонингни аяма, элда эр учун,
Киндик қони томган азиз ер учун,
Ўлиб кетганингча хизмат яхшироқ*

Банд, деярли сўзма-сўз ўгирилган. Бадий таржимада бу усулдан фойдаланилади. Яқин тиллар, айтайлик, ўзбек ёки қорақалпоқ тилидан шеърый таржималарда ўрни-ўрнида сўзма-сўз таржимадан фойдаланиш мумкин. Миртемир бу усулдан кенг фойдаланди ва кутилган натижага эришди. Бердақнинг аксарият шеърлари таржимаси фикримизни тасдиқлай олади.

Бердақнинг насихат шеърлари таржималарига фикр билдирдик. Ҳолбуки, шоирнинг бошқа ижтимоий мавзудаги шеърлари таржималари ҳам оз эмас. Масалан, шоирнинг “Бўлган эмас”, “Солиқ”, “Қарамас”, “Кўринди”, “Айрилиқ”, “Ёз келарми?”, “Умрим” деган шеърларида азоб-уқубатларга маҳкум этилган лирик қаҳрамоннинг қайғу ўкинчлари, кўргуликлари, инсонни маънан таҳқирлаган ўтмиш замонга нафрати норозилик оҳангида ёритилган. Шоир қалбини ўртаган жаҳолат, ғам-алам, халқ бошига тушган бало-қазолар, изтироблар шеърларнинг ғоявий мазмун йўналишини ташкил этади. Таржимон лирик қаҳрамоннинг ички тўлғанишларини, эзгулик билан жаҳолат зиддиятини, адолатсиз тузумга ошкора муносабатни қалбан ҳис қилиб, ўзбек тилида бера олган. Мана, мисол:

Кимселер ҳадден зор болды,
Биразлар шыннан хор болды,
Лашынға қурган тор болды,
Торды ҳеш ким узген емес...

Банднинг ҳар мисраси янгидан ижод қилингандек таассурот қолдиради. Ўзбекона поэтик тил, маънодор ифодалар таржимага жило бериб турибди.

*Бировлар жуда зор бўлди,
Бировлар жуда хор бўлди,
Лочинга қурган тўр бўлди,*

Тўрни ҳеч ким узган эмас...

Банднинг таржимаси бенуқсон. Шеър оҳангдорлигига гап йўқ. Қофия ва радифлари ҳам ўрни-ўрнида, бир-бирини тўлдиради, оҳангдош. Банддаги “Кимселер” сўзининг “Бировлар” маъносида қўлланилгани нуқсон эмас, интонацияни кучайтиришга қаратилган.

Бердақнинг барча шеърлари таржималари юзасидан таҳлил юритиш, ҳаммасини қамраб олиш имкони йўқ. Китобхонлар орасида ғоят оммалашган, ғоявий-бадий юксак, том маънодаги халқчил шеърларидан қилинган таржималаргагина тўхтадик. Мақсад таржимоннинг Бердақ шеърляти намуналари билан ўзбек китобхонларини таништиришдаги беназир хизматини таъкидлашдан иборат эди. Ўйлайманки, камтарона мақсадимизга эришдик.

Зилола ШУКУРОВА,

*Самарқанд давлат чет тиллар институти
Таржима назарияси ва амалиёти факультети
Узоқ Шарқ тиллари кафедраси катта ўқитувчиси
(Ўзбекистон)*

С.Н.ИВАНОВНИНГ ТАРЖИМОНЛИК ВА МЕТАТАРЖИМОНЛИК ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА

Аннотация. Мазкур мақолада рус шеърини таржима мактабининг (туркий тиллардан) асосчиси С.Н.Ивановнинг таржимонлик ва метатаржимонлик фаолияти таҳлил этилди. Алишер Навоий асарлари таржималарига ёзилган метаматнлар аниқлаштирилиб, уларда таржимоннинг назарий қарашларига эътибор қаратилди. С.Н.Ивановнинг туркий шеърини таржимаси хусусидаги асосли фикрларини замонавий таржимашунослик нуқтаи назаридан ўрганиб, мумтоз адабиёт таржимаси назарияси учун муҳим бўлган таржима мезонларини ишлаб чиқиш таклиф этилди.

Калит сўзлар: рус шеърини таржима мактаби, метатаржимонлик, метаматн (параматн), таржима мезонлари.

Маълумки, рус –ўзбек таржимачилиги тарихида XX асрнинг иккинчи ярми таржима маданиятининг юксак даражада намоён бўлиши билан ажралиб туради. Хусусан, бадий таржиманинг профессионал даражада ривожланиши, таржима соҳасида реа-

листик концепциянинг мустаҳкамланиши, таржима танқидига бағишланган даврий нашрларнинг пайдо бўлиши, таржимада бадий шаклни қайта яратиш бўйича янги назарий масалаларнинг қўйилиши, мумтоз адабиётимиз намуналарини рус тилига ва унинг воситасида бошқа собиқ СССР халқлари тилларига ўғирилиши натижасида рус-ўзбек адабий алоқаларининг равнақ топиб, ўзбек адабиётидан қилинган таржималарнинг кенг миқёсда тарқалишига сабаб бўлди.

Айтиш лозимки, машҳур рус таржимонларининг ижодий тажрибасини қиёсий ўрганиш ўзбек адабиётидан дунё тилларига бадий таржима тарихини ёритиш учун ҳам, Ўзбекистонда бадий таржима назариясини ривожлантириш учун ҳам бирдек зарур. Шу нуқтаи назардан қараганда, йирик шарқшунос, туркийшунос олим, моҳир педагог, нозиктаъб шоир -таржимон С.Н.Иванов(1922- 1999)нинг таржимонлик фаолияти жиддий илмий қизиқиш уйғотади. “С.Н.Ивановнинг туркий тиллардан қилган шеърий таржималари таржима санъатида жиддий янгилик бўлди. Таржималарда нафақат аслият мазмуни, балки унинг поэтикаси ҳам қайта яратилгани уларнинг бетакрорлигини таъминлайди”.⁶⁴⁸

Ўтган асрнинг иккинчи ярмида ўз таржимонлик фаолиятини бошлаган С.Иванов қисқа вақт ичида қадимги туркий тиллардан, озарбайжон, татар, турк, туркман, ўзбек тилларидан, шунингдек, форс –тожик тилларидан ҳам кўплаб таржималарни амалга оширди, мумтоз ва замонавий адабиётнинг кўплаб жанрлари таржимасига қўл урди. Лирик жанрлар билан бир қаторда у рус шарқшунослигининг олтин фондидан ўрин олган учта катта эпик дostonни ҳам маҳорат билан таржима қилди. Шулардан бири –Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари, иккинчиси эса Алишер Навоийнинг “Лисонут –тайр” фалсафий дostonи эканлиги ўзбек адабиётининг ҳам катта ютуғидир.

С.Н.Иванов 40 йилга яқин вақт мобайнида рус шеърий таржима мактабини (туркий тиллардан) ривожлантиришда ҳам амалиётчи, ҳам танқидчи, ҳам назарийётчи сифатида қизгин фаолият юритди. Фақатгина ўзбек мумтоз адабиётидан қилган таржималарига эътибор қаратадиган бўлсак, у Алишер Навоий, Га-

⁶⁴⁸ Фомкин М.С. Русская школа поэтического перевода: С.Н.Иванов как поэт–переводчик древней и современной тюркоязычной поэзии. – Фомкин М.С. 2019. Межкультурная коммуникация. УДК 82.282. 032 ГРНТИ 16.31.41. 129–141с. –С.131 cyberleninka.ru

дой, Атоий, Мунис Хоразмий, Лутфий, Ҳофиз Хоразмий, Бобур, Машраб, Фуркат, Нодира, Увайсий, Дилшод, Анбар-отинлар ижодига мурожаат қилганини кўрамиз.

Бундан ташқари, таржимон фаолиятида узоқ йиллар давомида ўз таржималарини қайта-қайта таҳрир этгани ва янги нашрлар устида ишлаганини, бир қанча таржимасига чуқур илмий асосга эга бўлган шарҳлар ёзганини, ўзи тузувчи бўлган тўпламларга ёзган сўзбошиларида ҳам назарий жиҳатдан қимматли фикрлар билдирганини кўриш мумкин. Афсуски, буларнинг ҳаммаси турли йилларда нашр этилган журнал ёки тўпламларда қолиб келмоқда.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, даврлар ўтиши билан таржима феноменига қўйиладиган талаблар ҳам янгиланиб бормоқда, таржимон мавқеи эса янги сифат босқичида белгиланмоқда. Шуларни эътиборга олган ҳолда, мазкур мақола муаллифи ўз тадқиқотларида С.Ивановнинг метакоммуникатив таржима фаолиятини ўрганишни мақсад қилган. Таржимоннинг бундай фаолияти илмий муомалада “метатаржимонлик” (*рус таржимашунослигида пайдо бўлган*) ёки “паратаржимонлик” (Ғарбий Европа таржимашунослигида шаклланган) деб номланиб когнитив-метадискурсив фаолиятни билдиради. “Метатаржима” маҳсули бўлган “метаматн” –таржимоннинг ўз профессионал фаолиятига муносабати, таҳлилий фикр-мулоҳазалари баён этилган матндир.

Кейинги йилларда дунё таржимашунослигида метакоммуникатив таржима фаолияти изчил ўрганилмоқда. В.Б.Кашкин, Кушнина Л.В., Пластинина Н.А.(Россия); Лейти, Э.Макрей (Буюк Британия); Ш.Т.Гюрчаклар (Туркия) ва бошқаларнинг бу йўналишдаги ишлари диққатга сазовор.⁶⁴⁹

⁶⁴⁹ В.Б.Кашкин Метакогнитивные исследования перевода// Университетское переводоведение: Десятые Федоровские чтения. СПб., 2009. Вып. 10. С. 230-242.; Кушнина Л.В., Пластинина Н.А. Метапереводческая деятельность как когнитивный процесс. Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2016. № 4(58): в 3-х ч. Ч.1. С.118-120.; Lathey Gillian. The translator revealed: Didacticism, cultural mediations and visions of the child reader in translators' prefaces [Электронный ресурс] // Children's literature in Translation: Challenges and Strategies. J. van Collie and W.P. Verschueren (eds.).—Manchester, 2006.— URL: <http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781317640394>; Mcrae, Ellen.The role of translators' prefaces to contemporary literary translations into English: An empirical study [Электронный ресурс]//Paratextual Elements in Translation.— URL: <http://www.joseyustefrias.com/docu/publicaciones/JoseYusteFrias> 2012; Tahir Gürçağlar,

Пластининининг фикрига кўра, “Замонавий параматн концепциясининг амалда кўрсатишича, параматн ва паратаржима бевосита таржима жараёнини тадқиқ қилиш учун ҳам, турли таржима стратегияларини тадқиқ қилиш учун ҳам етарлича кенг материал вазифасини ўтай олади”.⁶⁵⁰

Юқоридагиларга асосланиб, С.Ивановнинг метатаржимонлик фаолиятини Алишер Навоий асарлари таржималарига ёзилган метаматнлар асосида кўриб чиқдик. С.Иванов бу йўналишда яратган назарий мазмунга эга метаматнларни уч гуруҳга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ: 1.бошқа таржимонлар ишларига ёзилган танқидий таҳлиллар; 2. таржимоннинг ўз таржималари устида тажрибаси таҳлили; 3.Алишер Навоий асарларининг рус тилида нашр этилган тўпламларига С.Иванов ўзи ёзган танқидий кириш мақоласи, (сўнгсўз), аннотация, матнга берилган изоҳлар.

Мақола доирасида фақат биринчи йўналишдаги ишлар таҳлил қилинди. С.Иванов 1967йил Шарқ юлдузи журналининг 7-сонида босилиб чиққан “Ҳаққоний ва эркин (Алишер Навоий лирикаси таржималари тўғрисида қайдлар)”⁶⁵¹ номли мақоласида Н.Ф.Лебедев таржимонлик фаолиятини тўғри баҳолаб, унинг таржималари муваффақиятини куйидаги уч омил билан боғлайди: қадимги ўзбек тилини чуқур билиши, шарқшунослик соҳасида кенг билимга эга эканлиги ҳамда таржимонлик иқтидори. Бу омиллар таржимон феноменини аниқлашда асосий мезон бўлиши мумкин.

Шунингдек, таржимон ғазал жанри таржимасида амал қилиниши лозим бўлган куйидаги мезонларни ҳам ажратиб кўрсатади: а) таржима аслига тўғри (айнан таржима) бўлиши керак; б) тарихий аниқлик; в) бадийлик; г)таржима матнда қайта яратилган мазмун, эмоционал кайфият, бадий ишончлилик аслиятга қай даражада мувофиқлиги; д) таржимада йўл қўйиладиган эркинлик фақат шеър мазмунининг бир бутунлигига путур етказмаган ҳолда қайта яратиш мақсадига хизмат қилсагина ўзини оқлайди. Бундан ташқари, мақолада келтирилган ғазал

Sehnaz. What Texts don't Tell.The Uses of Paratexts in translation Research. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.academia.edu>.

⁶⁵⁰ Пластинина Н.А. Зарубежная лингвистика: современные концепции паратекста // Мир науки. Социология, филология, культурология, 2019 №4, <https://sfk-mn.ru/PDF/55FLSK419.pdf> (доступ свободный)

⁶⁵¹ Иванов С. Подлинно и вольно / Заметки о переводах лирики Алишера Навои // Звезда Востока, 1967. №7, с.133–138.

таржимаси таҳлили асосида ғазалнинг жанрий хусусиятларини таржимада бериш, анъанавий мавзу ва образлар талқини, поэтик техниканинг баъзи масалалари хусусида фикр юритади.

“Шарқ юлдузи” журналининг 1972йил 6–сонида chop этилган “Таржимон масъулияти” мақоласида⁶⁵² Иванов мумтоз жанрлар таржимасида матн мазмуни ва бадий тузилмаси бирлигини сақлаш, бошқа тилда аслиятнинг бадий интерпретациясини қайта яратиш, аслият руҳини етказиб беришда таржимон нималарни билиши кераклигини кўрсатиб берган. Маданиятлараро коммуникация такомиллашиб бораётган замонавий даврда бадий таржимон лисоний шахсини белгиловчи омиллар сирасига киритиш мумкин бўлган жиҳатлар мақолада жуда кўп ва бу ҳақда бошқа ишларимизда батафсил тўхталганмиз.⁶⁵³

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шундай хулоса қилиш мумкин:

1. С.Н.Иванов қадимги туркий тил ва ўзбек тилини мукамал билган, рус ва ўзбек поэтик таржима мактабларига асос солган бетакрор таржимон сифатида эътироф этилди;

2. Профессional таржимон сифатида С.Н.Ивановнинг когнитив метадискурсив фаолияти таҳлил этилиб, назарий кўрсатмалари умумлаштирилди;

3. С.Н.Ивановнинг мумтоз адабиёт жанрлари –туюқ, ғазал, маснавий таржимаси бўйича кўрсатмалари асосида шеър таржиманинг когнитив йўналишдаги янгича принципларини жорий қилиш таклиф этилади.

⁶⁵² Иванов С. Ответственность переводчика// Звезда Востока, 1972. №6, с.167–175.

⁶⁵³ Шукурова З. С.Н.Ивановнинг паратаржимонлик фаолияти.// Алишер Навоий. Хизр суйи насибимдур мудом... /Лирик асарлар тўплами. С.Н.Иванов таржимасида (ўзбек ва рус тилларида) –Тошкент: Navro'z, 2017. -682 б. 665 –Б.

Шахзода ХАСАНОВА,
ТДШУ “Таржимашунослик ва халқаро
журналистика” кафедраси ўқитувчиси
(Ўзбекистон)

ПУ СОНГЛИНГНИНГ ҲАЁТИ ВА НОВЕЛЛАЛАРИ ТАРЖИМАСИ ХУСУСИДА

Аннотация: Ушбу мақолада XVII асрда яшаб ижод қилган давлат арбоби ҳамда ўзининг ажойиб асарлари билан дунёга танилган машҳур ёзувчи Пу Сонглингнинг ҳаёти ҳамда унинг ёзган асарлари ҳақида тўхталиб ўтилган. Мақолада Пу Сонглинг асарларини таржимада қандай берилганлиги, ушбу асар устида ишлаганлиги очиб берилган. Ҳозирги кунда асар жуда катта аҳамият касб этади. Чунки асарда ҳозирги куннинг долзарб масалалари акс этган. Ёзувчининг асарлари ўша даврда ундан кейинги даврларда ҳаттоки ҳозирги кунда ҳам ўзининг таъсирини йўқотмаган.

Калит сўзлар: сатирик образлар, 聊齋志異, ғаройиб тавсиф, бижининг, про-
тотип.

Хитой адабиётининг дурдоналари ичида новелла, хусусан, сеҳрли новеллалар адабиётшунослар эътиборини тортаётгани бежиз эмас. Илдизлари халқ оғзаки ижодига бориб тақаладиган новелла жанри хитой бадиий насри тарихида алоҳида ўрин тутати. Ўзининг асл сифатларини деярли ўзгаришсиз сақлаб қолган жанр ҳам новелладир. “Бу жанр халқ оғзаки ижодидаги масал-новелладан ҳамда ҳикоя-новеллалардан, танг (唐) новелласи ва сунг (宋) даври халқ қисса-новеллаларидан психологик новелларга қадар ўсиб ривожланди, такомиллашди”⁶⁵⁴.

Шу ўринда адибнинг асарларини ўқир эканмиз, уларда бугунги куннинг энг долзарб масалалари акс этганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз.

“Жуда қадим замонлардан бери ҳинд, араб, хитой, юнон, форс тиллари туркий тилларга ўз таъсирини ўтказган”⁶⁵⁵ – деб ёзади таржимашунос олим И.Ғафуров. В.М.Алексеев эса “浦松龄 Пу Сонглинг хитой тилини грамматик нуқатаи назардан жуда мукамал билиб, тилни маълум бир “давлат қобиғидан чиқариб уни аҳолига тадбиқ этган”⁶⁵⁶ – дея таърифлайди. Дарҳақиқат, биз буни унинг асарларида кўришимиз мумкин.

Адиб ҳақида биографик маълумотлар нисбатдан кам. “Биз унинг асарларидан ижодкор бошдан кечирган машаққатли ҳаёт

⁶⁵⁴ Jasur Ziyamuhamedov, Zebo SHamshiyeva. LIAO ZHAI (PU SUNG LING) NOVELLALARI (xrestomatiya). – T: 2012, B-3

⁶⁵⁵ Ibrohim G’ofurov. Tarjimonlik mutaxassisligiga kirish. – Toshkent: 2008, 31-b.

⁶⁵⁶ Royallib.ru Alekseev V.M.

ҳақида айрим тасаввурлар ҳосил қила оламиз”⁶⁵⁷. Масалан, ёзувчи самимият билан “Сиз чин дўст эдингиз” шеърида рафиқаси ҳақида сўз юритган.

1950 йиллардан бошлаб Хитой тили ҳамда хитой адабиётига қизиқиш уйғона бошланди десак муболаға бўлмайди. Шу йиллардан бошлаб В.М. Алексеев, Л.Н. Меншиков, Б.Л. Рифтин каби таржимашунос олимлар Хитой мифологияси, шеърлари конфутсийчилик машҳур ёзувчилари ҳақида маълумотлар тўплай бошлашди. Хитой ҳикояларини таржима қилишга илк бор академик В.М. Алексеев эътибор қаратди. У ўз асарларида “мумтоз адабиёт ва фольклор узвий боғлиқлигини бир неча бор қайд этган”⁶⁵⁸.

50-йиллардан кейин Л.Н. Меншиков қўшиқ ва ривоят адабиётини ўрганиш билан шуғулланиб, хитой халқ эртакларида жанрнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш тарихи нуқтаи назардан кўриб, айнан Пу Сонглингнинг ёзган новеллалари ва эртакларига эътибор қаратди. Л.Н. Меншиков Хитой халқ эртакларининг баъзи жиҳатларига биноан уларни куйидагича ёритган. Масалан, эртакли 说话 шуоҳуа ёки 故事 гуши романни эса 小说 хиао шуо деб атаган.

Хитой халқ эртакларининг тузилиши ва пиншу тавсифи биринчи маротаба академик Б.Л. Рифтин томонидан батафсил таҳлил қилинди. У ўз изланиши давомида фольклорнинг энг муҳим муаммоларидан бири – оғзаки эртакнинг ёзма адабиёт билан алоқасини ўрганди.

Пу Сонглинг новеллалари сатирик 讽刺 фенг си жанрда ёзилган. 1670-1672 йилларда Пу Сонглинг “Жанубга саёҳат” туркумидаги шеърлар ва қисқа ҳикоялар устида самарали ишлаган. У ўз ҳикояларида хизмат қилган пайтидаги гувоҳ бўлган воқеалардан илҳомланган. Бу ерда ёзувчига феодал жамиятининг яширин ҳаёти ошкор бўлиб, асарларини ҳайвонлар образида акс эттирган.

Ёзувчи 1670-1700 йиллар давомида “Лиано Жайнинг шеърлари” тўпламини, “барча вазирлар”, “барча амалдорлар” номидан ёзилган императорга “миннатдорчилик ҳисоботлари” ни қисқа ҳикоялар устида ишлашни давом эттирди. У “Тулки орзуси» 1682 йилда, “Гуллар руҳи” ва “Олий авлиё” - 1683 йилда, “Тўфон” - 1695 йилда, “Ёзнинг қорида” – каби асарлар муаллифидир. Од-

⁶⁵⁷ Royallib.ru Alekseev V.M.

⁶⁵⁸ Royallib.ru Alekseev V.M.

дий одамлар орасида яшаган ва халқ тилини яхши биладиган конфуций олими Пу Сонглинг классик ҳикоялар мавзусидан йироқлашган ҳолда, Хитой халқи тушунадиган содда тилда ижод қилиб халқ эътиборини қозонди. У давлат тили, олимлар тилини соддалаштирган ҳолда, уни дунёга очди, бу одамларга олимларнинг тилидан қандай фойдаланишни ўрганиш имкониятини берди ва шу тариқа одамлар орасида таълим тарқалишига ҳисса қўшди. Ўзининг барча илмий, адабий ва филологик билимларидан ва бой ҳаётий тажрибасидан фойдаланган ҳолда, ёзувчи ажойиб маълумотга эга бўлган - “Лиאו Жайнинг ғайриоддий эртаклари” қисқа ҳикоялар тўпламини яратди. Ушбу новеллалар тўплами (“Лиiao Жайнинг ғайриоддий эртаклари”) туфайли Пу Сонглинг ўз ватанида ва кейинчалик бутун дунёда машҳур бўлган.

“Лиiao Жайнинг ғайриоддий эртаклари” тўпламининг қисқа ҳикоялари асосан ғайриоддий воқеалар билан тўлган. Ушбу ҳикояларда Пу Сонглингнинг шахсий эркинликка интилиш ҳисси билан уйғунлашган китобида бўри тулкиларининг тавсифидан фойдаланиб, феодал ахлоқнинг бузилиши ва давлат имтиҳонлари тизимининг пасайиши фош қилинган. Шу тарзда, Пу Сонглинг амалдорлар амалиётини масҳара қилган, давлат сиёсий тизими, Хитойдаги зўравонлик ҳақида ҳикоя қилади. Барча новелла қаҳрамонлари ҳайвонлар тимсолида акс этган.

XVII асрда Хитойни чет эл босқинчилари бошқарган. Манжурлар Хитойни забт этиб, ўзларининг Чинг сулоласини яратдилар. Уларнинг истило қилинган мамлакатга жойлаштирилиши ҳарбий ҳаракатлар, қон тўкиш билан бирга бўлган. Хитой адабиёти ҳам таъқиб қилинди. Бу шафқатсиз давр натижада ўша даврнинг кўплаб ёзувчилари, шоирлари, олимлари қатл этилган, юзлаб жилдли классик Хитой адабиёти ёқиб юборилган. Баъзи қисқа ҳикоялар босқинчиларнинг шафқатсизлиги ҳақида ҳикоя қилинган эди. Шунинг учун ҳам Пу Сонглинг тўплами олтмиш йилдан кўпроқ вақт давомида нашр қилинмаган, қўлёзма шаклида бўлган. Пу Сонглинг замонавий Хитойнинг бошқа иллатларини фош қилади. Айрим қисқа ҳикоялар - Чинг давридаги Хитой суд тизимидаги нобоп хатти-ҳаракатлар сатираси акс этганига гувоҳ бўлишингиз мумкин.

Епилоглар анъанаси милoddан аввалги II асрнинг буюк Хитой тарихшуноси 司马迁 Сима Чиа⁶⁵⁹ га бориб тақалади. “聊斋 Лиiao

⁶⁵⁹司马迁 Sima Qian miloddan avalgi II asrda yashab o'tgan tarixchi.

Жай, тарихчи 司马迁 Сима Қиан га тақлид қилиб ўз новеллаларида қатъий сўзлар билан аниқ ифода этган. Бу ахлоқий жумлалар инсониятнинг ёмон хатти-ҳаракатларига олиб келади, баъзан эса уларни кичкина баъзан эса катта ҳайвонларга ҳатто филлар билан таққослайди”⁶⁶⁰.

Қуйида Пу Сонглинг новелласидан “Чанчинг роҳибининг руҳи ҳақида қисқача ҳикоя қилади: марҳум роҳибнинг руҳи минглаб километрларни ташлаб, овда ўлган меросхўр ёш болани жасади-га кўчиб ўтди. Кейинги сўзда нима бўлганини шарҳлаб, муаллиф роҳибнинг мўъжизавий равишда қайта туғилишидан китобхонни ҳайратда қолдириш эмас балки, гўзаллик ва ҳашамат ҳукмрон бўлган жойда ўзини йўқотмай, одамлардан узоқлашишга ва ўзининг эски роҳиблар уйига қочишга муваффақ бўлиши инсонларда тарбиявий аҳамиятти кучайтириш, ўзлигини унутмаслик фояларини илгари сурган”⁶⁶¹.

“Тажима орқали халқлар бир-бирлари билан муомала қилганлар, олимлар бир бирлари билан фикрлашганлар, адиблар бир бирлари билан мулоқотда бўлганлар. Ҳамма замонларда хоҳ адабий, хоҳ илмий, хоҳ сиёсий китоблар таржимаси бўлсин халқ у яратган ёки яратаётган маданият, фан, адабиёт ва санъат бундан фақат наф кўрган”⁶⁶². Дарҳақиқат бу каби ҳикоялар китобхонда ибратли ҳамда эзгу ишларни кўпайтиришига хизмат қиладиган сатира бўла олади. Кейинчалик Пу Сонглинг новеллалари тадқиқотчиларга шунингдек XVII аср роман муаллифининг ноёб асарларини ягона мафкуравий ва бадиий образ асосида ҳикоялар ғайри оддий тарзда ифода этилганлиги сифатида талқин қилинди.

Биз тарихни варақлар эканмиз, бевосита Пу Сонглинг XVII асрдаги Хитой ҳаётининг энциклопедик ёзувчиси дея баралла айта оламиз. У нафақат ижтимоий адолатсизлик ва одамларнинг азоблари ҳақида гапиради балки, кундалик ҳаётнинг тафсилотларини, кийим-кечак ва оилавий муносабатларнинг иерархиясини аниқ тасвирлаган. Оддий халқни кечираётган қийинчиликларга қарамай, мардлик, сезгирлик, жасорат, топқирлик, ҳалоллик, ҳаётга ишонч, оилавий анъана ва ижтимоий урф-одатлар каби

⁶⁶⁰ Royallib.ru Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о необычайном Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай

⁶⁶¹ Royallib.ru Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о необычайном Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай

⁶⁶² G'aybulla Salomov. Tarjima nazariyasi asoslari. –Т.: O'qituvchi 1983, 16-b.

ахлоқий фазилатлар йўқолиб кетмаслигини ва одамлар орасда умид учқунини тарқатишга уринганлиги шундай кўриниб туради.

Пу Сонглинг кўплаб шеърлар, қўшиқлар, бир нечта песалар қаламига мансуб бўлиб, унинг “500 га яқин новеллари”⁶⁶³ бизга етиб келган. Қисқа ҳикояни ўз ичига олган “Лиао Зҳайнинг ғайриоддий эртаклари” тўплами ёзувчига ҳақиқий шон-шараф олиб келди. Ушбу тўплам хусусий нашрларда тарқатилди ва катта шуҳрат қозонди. Новеллаларни ўқимишли одамлар, ҳикоянавислар ўқиб, уларни халқ оғзаки ижодига айлантирдилар. Тўпلامнинг биринчи кўлёзма нашри 聊斋志异 (Лиао Жаининг ғайриоддий эртаклари) 1679 йилга тўғри келади. Унинг ҳикоялари саҳнада ва расмларда акс эттирилган.

Атағулла САТБАЕВ,

Қорақалпоқ давлат университети магистранти
(Ўзбекистон)

С.ИБРОҲИМОВ ШЕЪРЛАРИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ТАРЖИМАЛАРИДА МАЗМУН ВА ШАКЛ УЙҒУНЛИГИ

Аннотация. Мақолада шеърий асарларнинг таржимасида мазмун ва шаклий унсурларнинг сақланиши қорақалпоқ шоири С.Иброҳимовнинг ўзбек тилидаги таржималари мисолида тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: Аслият, таржима, мазмун, шакл, лирика, бадийй ғоя.

Қорақалпоқ адабиётинг таниқли вакили, шоир С.Иброҳимов лирикасида мазмун ва шакл бирлигини ўрганиш жараёнида ижодкорнинг ўзига хос услуби бор.

Таржима асарларини аслияти билан солиштирган ҳолда унда мазмун ва шакл мутаносиблигининг сақланишига ҳам эътибор қаратдик. Шоир шеърлари Қорақалпоғистон халқ шоири Рустам Мусурмон тарафидан ўзбек тилига ўгирилиб, республика миқёсидаги газета-журналларда эълон қилиниб келинмоқда.

Таржимон тарафидан С.Иброҳимов таржималарида мазмун ва шакл бирлигининг сақланишига алоҳида эътибор берилган. Шу сабабли кўп ҳолларда шеърнинг асл нусхасидаги сўзлар, ибора-лар, тиниш белгилари ўз ҳолида берилади:

⁶⁶³ 中国文化。编著英译。-北京，2004年1月，189页

Жар ўпириб оқаётган дарёсан,
 Мен қирғоқда туриб доврұқ соламан,
 Бироқ тўлқинларнинг шовуллашидан
 Довушимни етказолмай қоламан⁶⁶⁴.
 Бу шеърни аслияти билан солиштириб кўрайлик:
 Сен жар таслап ағып турған дәрйасаң –
 мен жағада турып даўрық саламан,
 бирақ толқынлардың шарпылдысынан
 даўысымды жеткере алмайман саған...⁶⁶⁵

Таржимон бу қаторларни сўзма-сўз ва эркин таржима қилганини кўриш мумкин. Мисраларнинг уч қатори бирдек, фақат тўртинчи қаторда «саған» (сенга) сўзи туширилиб қолдирилган. Шоир шеърларидаги ўзига хосликни, тил хусусиятларини сақлаб қолиш мақсадида сўзлар фонетик жиҳатдан ўзгартирилиб асл вариантга яқинлаштиришга ҳаракат қилинган. Таржимон адабий тилда «товуш» бўлиб қўлланилувчи сўзни «довуш» шаклида қўлланиш орқали лирик қаҳрамон руҳиятини, шеърдаги миллий характерни сақлаб қолишга эришган.

Таржима асарларда мазмун ва шаклий белгиларнинг тўлиқ сақланиши хусусида тадқиқотчи Қ.Мусаев ўзининг «Таржима назарияси асослари» китобида қуйидагича фикр билдиради: «Таржима ҳамма вақт шакл ва мазмунни бир бутун ҳолда тиклашдек ижодий жараён бўлиб, у таржимондан аслиятнинг мазмун ва ғоя бирлигини қайта яратиш билан бир қаторда унинг мувофиқ шаклини тиклашни ҳам талаб қилади»⁶⁶⁶. Лекин, Р.Мусурмон шеърга ғоявий ва шаклий ўзгартиришлар ҳам киритиб, асарнинг бадиий-эстетик жиҳатдан таъсирчан бўлишига катта ҳиссасини қўшган. Масалан:

Сен жар таслап ағып турған дәрйасаң,
 мен еркин басымды әкелдим бунда –
 не айтасаң, *не* муқамға жорыйсаң,
 барлығының ерки берилген саған...⁶⁶⁷

Таржимада:

Жар ўпириб оқаётган дарёсан,
 Мен бошимни эгиб келдим ёнингга –

⁶⁶⁴ Иброҳимов С. Борлиғим бахш этиб келдим ёнингга // «Шарқ юлдузи», 2017. №12. 82-б.

⁶⁶⁵ Ибрагимов С. Таъламалы қосықлар. Нөкис, «Билим», 2016. 309-б.

⁶⁶⁶ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. Тошкент, «Фан», 2005. 272-б.

⁶⁶⁷ Ибрагимов С. Таъламалы қосықлар. Нөкис, «Билим», 2016. 309-б.

Не амр айлаб,
Қандай ҳукм қиласан,
Борлиғим бахш этиб келдим ёнингга⁶⁶⁸.

Шеърнинг асл кўринишида лирик қаҳрамон объектив образга «Нима дейсан? Нима деб башорат қиласан? Ҳаммасининг эрки (рухсати) берилган сенга» дея мурожаат қилади. Лекин, таржимада бу фикрлар бошқача талқин қилиниб, субъектив кечинмалар янада кучли изтироблар билан берилади. Шунингдек, таржимон тарафидан шеърнинг тузилиши қайта ишланиб қаторлар сони ошган ва тиниш белгиларининг ҳолати ўзгартирилиб, фикрлар оқимига мос ифода танланган.

Таржимон Р.Мусурмон шеърнинг асл кўринишидаги шаклни, оҳангни ўзгаришсиз қолдириш мақсадида сўз танлашда камчиликларга ҳам йўл қўяди. Қорақалпоқ тилидаги айрим сўзларнинг маъносига қарамасдан, бу сўзларни фақат шаклий тарафдан ўхшаш бўлган сўзларга таржима қилади. Бу фикримизни тасдиқлаш мақсадида куйидаги тўртликка эътибор қаратайлик:

Бир одам осмоннинг олдида изза –
Осмон жойлашмаса эътиқодига.

Бир одам заминнинг олдида изза –
Замин жойлашмаса эътиқодига⁶⁶⁹.

Қорақалпоқ тилидаги шаклига эътибор беринг:

Бир адам Аспанның алдында эззи –
Аспан жайғаспаса ықтықатыңа.

Бир адам Зәминнің уъстинде эззи –
Зәмин жайғаспаса ықтықатыңа⁶⁷⁰.

Таржимада «эззи» сўзининг ўрнига «изза» сўзи ишлатилган. Лекин бу сўзлар маъно жиҳатдан бир-биридан тубдан фарқланади.

«Эззи» сўзи қорақалпоқ тилида ожиз, ҳолсиз, кучсиз сингари маъноларни билдиради⁶⁷¹. Шоир «Бир одам Осмоннинг олдида ожиз», «Бир одам Заминнинг олдида ожиз» деган фикрни айтмоқчи бўлган лекин таржимада бу фикр бошқача яъни «Бир одам осмоннинг олдида изза», «Бир одам заминнинг олдида

⁶⁶⁸ Иброҳимов С. Борлиғим бахш этиб келдим ёнингга // «Шарқ юлдузи», 2017. №12. 83-б.

⁶⁶⁹ Иброҳимов С. Борлиғим бахш этиб келдим ёнингга // «Шарқ юлдузи», 2017. №12. 85-б.

⁶⁷⁰ Ибрагимов С. Таълаамалы қосықлар. Нөкис, «Билим», 2016. 180-б.

⁶⁷¹ Қарақалпақ тилининг түсіндирме сөзлиги. II том. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1982. 141-б.

изза» шаклида берилиб, инсоннинг Осмон ва Замин олдида хижолат эканлиги тарзида талқин қилинган. Бу сўзнинг «Ўзбек тили изоҳли луғати»да бошқа маънолари ҳам бор⁶⁷². Лекин, биз таҳлил қилаётган тўртликда айнан шу мазмунда қўлланилган. Ҳар икки тилдаги сўзлар маъно жиҳатдан фарқланса ҳам, шакл тарафдан ўхшаш сўзлар ҳисобланади. **Бундай хатолик таржимада ўқувчининг шеърни хато тушунишига ва хато талқин қилинишига олиб келади. Шеърнинг эстетик ва бадий ғоясига путур етказди.**

Таржимоннинг аслиятдаги шеърга қўчимча тарзда янгича мазмун қўшганини, лекин муаллифнинг барча ғояларини сақлаб қолганини кўришимиз мумкин. Шунингдек, шаклий жиҳатдан қаторлар сонининг ортиб ёки қисқарганини, бу эса шеърнинг композициясини яна да бойитганини англаймиз. Шеърда тиниш белгилари да ҳам ўзгартиришлар амалга оширилиб, шоир руҳияти ва шеър ғоясига мос равишда пунктуция белгилари қўйилган.

Хулоса қилиб айтганда, бадий таржимада мазмун ва шакл уйғунлигини сақлашда таржимон маҳорати, тил билиш даражаси ва ижодий қобилияти катта аҳамиятга эга. Бадий таржимада мазмун ва шаклий унсурларнинг сақланиши таржимоннинг ижодий қобилиятига боғлиқ бўлиб ҳисобланади. Қорақалпоқ лирикасининг ўзбек тилига таржима қилинишида эса Рустам Мусулмон сингари тажрибали таржимонларнинг ҳиссаси катта.

Ғуломжон АТАЖОНОВ,

ЎЗР ФАкадемияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти стажёр-тадқиқотчиси

МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИ АДАБИЁТИДА ҚОРАҚАЛПОҚ-ЎЗБЕК АДАБИЙ АЛОҚАЛАРИ ХУСУСИДА (Бадий таржима масаласи ҳақида)

Аннотация: Ушбу мақолада мустақиллик даврида қорақалпоқ адабиётидан амалга оширилган бадий таржималарга қисқа экскурс қилинади. Муаллифлар, таржимонлар ва таржима асарлар савияси таҳлил қилинади.

⁶⁷² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II том. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. 179-б.

Announcement: This article discusses the current state of Karakalpak Uzbek translation. There is a brief look at what has been done in the last century. The level of authors, translators and translated works will also be discussed

Аннотация: В данной статье обсуждается текущее состояние перевода на каракалпакский узбекский язык. Вот краткий обзор того, что было сделано в прошлом веке. Уровень авторов, переводчиков и переведенных работ также будет обсуждаться

Калит сўзлар: Адабий алоқалар, таржима, таржимон маҳорати, миллий колорит, давр руҳи.

Key words: Literary relations, translated works, translator skills, national color, spirit of the period.

Ключевые слова: литературные отношения, переводные произведения, навыки переводчика, национальный колорит, дух того периода.

Мустақиллик даврида узоқ асрларга бориб тақалувчи қорақалпоқ ўзбек-адабий алоқаларининг бир бўғини сифатида қараладиган бадий таржимачилик соҳасида ҳам анча самарали ишлар қилинди. Ўтган аср ўрталарида Миртемир домланинг жонбозлиги билан қорақалпоқ мумтоз адабиёти вакиллари ҳисобланмиш Кунхўжа, Ажиниёз, Бердақ асарлари моҳирона таржима қилиниб, ўзбек ўқувчилари эътиборига ҳавола қилинди. Устоз таржимон Миртемир қорақалпоқ адабиётига бўлган меҳри, муҳаббати ва садоқатини қорақалпоқ халқ эпоси “Қирқ қиз” достонини таржима қилиш орқали намоён этди. Бу бадий таржима самараси ва адабий таъсир натижаси ўлароқ Миртемир ижодида ўчмас из қолдирган ҳолда қорақалпоқ миллий колоритини ўзида мужассам этган “Қорақалпоқ дафтари” шеърини туркуми юзага келди. Қорақалпоқ-ўзбек адабий алоқаларини мустаҳкамлашда ўтган асрда Миртемирчалик жонбозлик кўрсатган бошқа бирорта таржимонни топиш қийин. Аммо бу соҳадан шоир ва таржимон Миртемирдан ташқари, Абдулла Қаҳҳор (Тўлапберган Қайпбергенов асарларини), Зулфия, Муҳаммад Али, Маъруф Жалил, Ойдин Ҳожиева, Жуманиёз Жабборов, Омон Матжон, Музаффар Аҳмад (Ибройим Юсупов шеърларини) Набижон Боқий, Лола Тожиеваларнинг бадий таржима соҳасидаги улкан хизматларини эътироф этиш лозим. Ўтган йиллар ичида Тўлапберген Қайипбергенов қаламига мансуб “Маманбий афсонаси”, “Бахтсизлар”, “Гумроҳлар” каби уч китобдан иборат роман трилогияси ўзбек тилига таржима қилинди.

Қорақалпоқ-ўзбек адабий алоқаларини ўрганган олим Комил Ташанов шундай ёзади. “Бадий таржима – эстетика ва маънавият, руҳият, бадий дид тарбияси қуроли. Бинобарин, улкан маърифатпарварлик иши ва чинакам маънодаги ижодий юмуш-

дир. Бадиий асар билвосита ҳам таъсир этиши мумкинлигини инкор этмаган ҳолда, айтиш мумкинки, китобхон диди, савияси, талаб эҳтиёжлари инобатга олиниб, санъаткорона тарзда руҳан аниқ ўғирилган бадиий таржима китобхон тафаккурини юксалтиради. Эстетик ҳиссиётини ўстиради, дидини камол топтиради, нафосат тўғрисидаги тушунчалар кўламини кенгайтириб, таққослаш малакасини шакллантиради. Илло, таржима гўзаллик ва нафосат маъбудаси ўлароқ ҳар қандай ўртамиёналик, дидсизлик ва ғализликни маъқулламайди.” [1.3] Истиқлол даврида қорақалпоқ адабиётидан таржима ишлари бирмунча фаоллашди. Хусусан, бу соҳада Отаули, Музаффар Аҳмад, Гулистон Матякубова, Ғофур Шермуҳаммад, Аҳмад Ақназаров, Рустам Мусурмон, Жамолиддин Муслим, Қурбон Шониёз, Янгибой Қўчқоров, Ориф Хожи, Саййид Ҳолбеков, Исом Ҳамро сингари янги таржимонлар авлоди пайдо бўлди.

Қорақалпоқ адабиётидан қилинаётган таржима асарлар хилма хил жанрлар ҳисобига бойиди. Бу таржимонлар орасида алоҳида эътирофга сазовори Қорақалпоғистон халқ шоири Рустам Мусурмондир. Бинобарин, таржимоннинг жонбозлик билан амалга оширган бадиий таржималари (шеър, достон) алоҳида эътироф ва эътиборга лойиқ. Рустам Мусурмон таржимасида Ибройим Юсупов, Улмаббет Хўжаназаров, Тўлибой Қобулов, Тўлевберген Жумамуродов, Кенгесбой Каримов, Бахтиёр Генжамуродовлар шеърлари бир қатор адабий нашрлар (“Жаҳон адабиёти”, “Китоб дунёси”, “Ёшлик” каби журнал ва газета саҳифаларида)да эълон қилинди. Ҳатто баъзилари китоб шаклида ҳам чоп қилинди. Масалан, ажойиб қорақалпоқ шоири Бахтиёр Генжамуроднинг шеърлари ва достони Рустам Мусурмон таржимасида китоб шаклида ўзбек халқига туҳфа этилди.

Устоз адабиётшунос Каримбой Қурамбоевнинг фикрича “Ҳар қандай таржима асарида ҳам таржимоннинг ўзлиги кўриниб туради. Таржимон бандлар ва мисраларни ҳар қанча сўзма-сўз ўғирмасин, асл нусхага ўзидан нимадир қўшади, ўз халқининг адабий ва бадиий тили имкониятларидан фойдаланиб, унга сайқал беради” [2.35] Рустам Мусурмоннинг қорақалпоқ адабиётига ва халқига чуқур муҳаббати, қорақалпоқ ижодкорлари билан яқиндан дўстона муносабатлари бадиий таржима соҳасидаги ишларининг муваффақиятини таъминлашга асос бўлди. Рустам Мусурмон нафақат шеърӣ асарлар таржимасига, балки, насрий асарлар таржимасига ҳам қўл урди. Жумладан, Ўзбекистон халқ

ёзувчиси Ўразбай Абдурахмонов ҳикоялари, Қорақалпоғистон халқ шоири Кенгасбой Каримовнинг “Оғабий” романини ва шу каби ўнлаб насрий асарларни ҳам ўзбек тилига маромига етказиб, таржима қилди. Айниқса, заҳматкаш таржимоннинг “Оғабий” романининг таржимаси бу соҳадаги энг катта ишлардан бири бўлди. “Оғабий” романининг мазмун-мундарижаси қорақалпоқларнинг оғир ўтмиши, дарбадар кўчманчи ҳаёти, метин матонати, тирикчилик ташвишлари, уруғчилик низолар, ҳукмрон тузумдаги тарих саҳифалари маҳорат билан очилган. Ёзувчининг сўз қўллаш маҳорати, халқ мақоллари, маталлари, ибратли сўзларидан унумли фойдаланишини таржимон Рустам Мусурмон асарнинг ўзбекча таржимасида маҳорат билан ўқувчига етказиб бера олган.

“Ери ерига туташ, тили, этник ва урф-одатлар жиҳатидан бир-бирига яқин бўлган туркий халқлар, жумладан ўзбек ва қорақалпоқ халқи ҳам, жуда қадим даврлардан бери ўзаро адабий маданий алоқа қилиб келишади. Улар сўзлашувда, оғзаки нутқда бир бирларининг гапига бевосита, яъни таржимон воситасисиз тушунишади. Бироқ тиллар ўртасидаги фонетик, лекиск ва грамматик фарқлар барибир сезилиб туради, оғзаки ўзаро мулоқотда, баъзан таржимада ҳам халақит беради. Бадиий таржимада эса тиллар аро бу фарқлар янада улканроқ тўсиққа айланади, пировардида яқин тилдан ўгирилишидан қатъий назар, таржимон учун осон бўлмайди. У ҳар иккала халқ адабий-бадиий тили қонун қоидаларини мукаммал билган ҳолда иш кўриб, маъсулият сезган ва бадиий маҳорат намоиш этган ҳолда, чинакам ижодий жасорат кўрсатиши керак бўлади.” [7.93] Яқин қардош халқлар тилларидан қилинган таржималарда таржимон учун бир мунча мураккаблик борлиги бу бор гап, албатта. “Оғабий” романининг аслияти ва ўзбекча таржимаси солиштирилганда, таржимоннинг тажрибаси, маҳорати яққол кўринади. Тажиба-ли таржимонлардан яна бири Аҳмад Ақназаровдир. Бу таржимон қорақалпоғистонлик ўзбектилли ижодкорлардан ҳисобланади. Бу таржимоннинг ютуғи шундаки, айнан қорақалпоқ адабий муҳитининг ичида яшаб, ижод қилиб, таржима ишлари билан шуғулланаяпти. Истеъдодли шоир, ёзувчи, публицист, таржимон Аҳмад Ақназаров ҳақида гапирганда яна Қурамбоевнинг сўзларини эслаб ўтиш ўринли. “Маълумки, таржима жараёнида асл нухани асоссиз қисқартириш, айрим банд ёки мисраларни тушириб қолдириш ва аксинча, аслиятда йўқ образ ва деталларни,

ҳар қанча муҳим ва қизиқарли бўлмасин, таржимоннинг ўзидан қўшиши ижобий факт эмас. Бундай ҳаракат асл нусханинг бадиий – эстетик қимматига, ғоявий мазмунига салбий таъсир кўрсатади.” [5.17] Таржимон А.Ақназаровнинг таржимачилик соҳасидаги изланишлари, таржимон маҳорати масалаларини, хусусан, қорақалпоқ-ўзбек алоқаларини мустақкамлашидаги саъйи ҳаркатларини, меҳнатларини алоҳида ўрганиш талаб этилади.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, бугунги кун қорақалпоқ тилидан ўзбек тилига таржима қилинаётган асарлар сон жиҳатдан мақтанарли даражада эмас. Лекин таржималарнинг сифатли тарзда амалга оширилгани қувонарли ҳолатдир. Қорақалпоқ-ўзбек адабий алоқаларини давом эттириш ва мустақкамлашда мустақиллик даврида фаол ишлаган ўнлаб таржимонлар фаолияти (Отаули, Музаффар Аҳмад, Гулистон Матякубова, Ғофур Шермуҳаммад, Аҳмад Ақназаров, Рустам Мусурмон, Жамолиддин Муслим, Қурбон Шониёз, Янгибой Қўчқоров, Ориф Хожи, Саййид Ҳолбеков, Ислом Ҳамро ва бошқалар) катта-катта монографик тадқиқотларга объект бўла олишини кўрсатди.

Juraali SOLIJONOV,

*Teacher of English language and
literature Termez State University
(Uzbekistan)*

LEXICOLOGICAL PROBLEMS OF RENDERING SOME NAMES FROM ENGLISH INTO UZBEK IN HARRY POTTER AND THE PHILOSOPHER'S STONE

Annotatsiya. Mazkur maqola “Garri Potter va faylasuflar toshi” romanining ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjimasidagi leksikologik muammolarni tahlil qiladi. Tahlil personajlar ismlarining fonetik va tarjima aspektlari orqali amalga oshirilgan.

Annotation. This article analyzes issues on lexicology of the translation process of the novel Harry Potter and the Philosopher’s Stone from English to Uzbek. The analysis includes names of personages which is studied from aspects of phonetics and translation.

Аннотация. Данной статье анализируются вопросы лексикологии процесса перевода романа «Гарри Поттер и философский камень» с английского на узбекский. Анализ включает в себя имена персонажей, который изучается с точки зрения фонетики и перевода.

Key words: lexicology, translation, English-Uzbek, onomastics, phonetic transformations, literary translation, proper nouns.

Lexicology has always been the centered point of translation. Translation process of a J. K. Rowling novel is so intriguing that one could get deep into the lines and live with them by the help of meaningful words. Its magic is that there is no hacknaying and deriving from Latin languages as they have already existed. The combination of words makes nearly no challenges for translators, this means the lexical branch of the novel can only be analyzed how it is rendered into Uzbek from English, not criticized.

Proper nouns involve names of characters, places and newly created mythical creatures. Some say names must be translated into Uzbek. But what if a character loses its features for changing its name? Each name is chosen due to the role, aim, character and importance of a personage. For example, Professor Quirrel is one of the main characters but it is known with negative features as aggression and scare. The word "Quin-el" is like the abbreviation of "squarrel," but not itself of the word, and it is not true fact. However, Sh. Dolimov, translator of Russian-Uzbek, gave "белка" for "Quirrel:"

– Профессор Белка! - таништирди уни Хагрид,- Гарри, профессор Белка «Хогварц»да сенга мураббийлик қилади.⁶⁷³

Surprising fact is that Russians saved the original name:

– Профессор Квиррелл! - представил его Хагрид. - Гарри, профессор Квиррелл – один из твоих будущих преподавателей.⁶⁷⁴

Another fact "Professor Quirrel" is told to come from "querulous" which means "fearful," and "irritable". The author claims to have created the name imaginary. Some say this appeared after removing "s" from "squirrel" - "quirrel."⁶⁷⁵ This is only a hypothesis. But this clue made Sh. Dolimov translate this as "Белка" in Uzbek version by the help of Russian. The evidence is that "Белка" is not an Uzbek word, he used this to mean "olmaxon," this word is used for women in Uzbek culture, thereafter, he left this word as it came to his mind:

– Ehtimol ushbu qarg'ishlar orasida **Belkaning** yovuz kuchlardan saqlaydigan qarg'ishi ham bo 'lib, Snegg uni yengib o 'tishga ko 'ziyetmayotgan bo 'lsa kerak...⁶⁷⁶

⁶⁷³ Dolimov Sh. Z. Garri Potter va falsafiy tosh. - Toshkent, 2008. - 108 b

⁶⁷⁴ Спивак М. В. Дж. К. Ролинг. Гарри Поттер и философский камень. - Россия: 2000. С – 160 p.

⁶⁷⁵ <http://www.merriam-webster.com/dictionary/querulous>

⁶⁷⁶ Dolimov Sh. Z. Garri Potter va falsafiy tosh. - Toshkent, 2008. - 108 b

be like girl's or an Indian name in Uzbek. That's why, Uzbek dubbers and translators of the first movie Harry Potter and The Philosopher's Stone agreed to transform the name to "Garri" so as to keep the audience respecting him. This is called phonetical distinguishes and incompitableness of English and Uzbek. But several translators, especially, young English-Uzbek translators still argue how the word ought to be in online discussions as fan group "Garri Potter" which includes 50 members on Facebook.com throughout Uzbekistan.

Surely, there are some other problematic condtions with "Hermione." One of the three friends in the novel, Hermione is a brave, clever and intelligent character who encourages the other two not to withdraw. Perhaps, the meaning "Stone" is truly suitable for the Hermione. The other meaning is a type of flower, and in Greek

mythology male version of the word "Hermes" is well-known for being a master of strong magics. The phonetical trouble is the word has transfigured its shape to "Germiona" into Uzbek. "Germiona" version was supposedly derived from Russian "Гермиона."

- Да, кстати, меня зовут **Гермиона** Грэйнджер, а вас?⁶⁷⁹

And the fact is that Harry Potter became popular among Uzbek watchers not readers. This name meant only "a Hollywood fictional film" for the Uzbek people so far. Translated movie of the first series of Harry Potter claimed Hermione as Germiona. This was the first reason. The second one is that this name should also, partly, be attractive. The transformation of English "H" to Uzbek "G" has become a tradition. Another evidence is "Harry" from Home Alone 1 and 2. This was a negative character who burglars and breaks into lonely houses. The word was translated as "Garri." In contrary to this, the word "Hogwarts" was left as "Hogvarts" into Uzbek. The summary for the problem is when the letter "h" comes together with "a" and "e" as "Harry" or "Hermione" the right solituon is to change it as "ga" and "ge" - "Garri" and "Germiona."

Another fact that breaks up the solution is the name "Rebeus Hagrid." This character has a special role in the whole plot of the first book. He is the first person who reveals Harry that he is a wizard, the one who always supports Harry like a real brother and gives him the most important tips. Meanwhile, his name was not changed, why any phonetical issue did not happen is unclear but, perhaps, it is the impact of Russian language. Secondly, this gamekeeper's name is translated

⁶⁷⁹ Спивак М. В. Дж. К. Ролинг. Гарри Поттер и философский камень. - Россия: 2000. С - 160 p.

as Hagrid or Hagrid in the Austrian, Bulgaria, Czech, Croatian, Danish, Dutch, German, Italian, Japanese, Latin, Latvian, Lithuanian, Russian, Polish, Spanish and some other languages throughout the world, while only as “Gaigrid” and “Gygrid” in Bayukken and Norwegian.⁶⁸⁰ The origin of the name has its history. The author describes him as a giant man - “grid”, “ha” is said to be abbreviated for of “half.” As a result, there comes “half-giant.”

Severus Snape is a negative, pessimist personage who seems to be a “thief” in the first book of Harry Potter. It is clear that the tail “e” is, nearly, never read while pronouncing, the monophthong “a” is pronounced as “ei.” This is 13th monophthong of English vowels: Snape [Sneip], make [meik], Kate [keit] and etc. The version suggested by Sh. Dolimov is “Sneg” but it would not be so approval. The reason for it is that he translated the first book by means of the Russian language and it was as “Северус Снerr” in that language. This is one of the disadvantages of intermediate translation:

*- Он большой специалист по Темным искусствам, этот **Снегг**.*

*Гарри какое-то время понаблюдал за **Снеггом**, но тот больше не смотрел на него.*⁶⁸¹

To conclude, rendering proper nouns may not always be a great success, however, translators can save the balance by taking all features of phonetical features of contrastive linguistics and finding the most proper solution. I attempted to save the formation and shape of the names of characters in translation.

Гулжаҳон НАМОЗОВА,

*Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
институтини таянч докторанти
(Ўзбекистон)*

ТАРЖИМАДА ТАРИХИЙ ВА МИЛЛИЙ КОЛОРIT МУАММОСИ

Аннотация. Мақолада Ойбекнинг “Навоий” романининг турли тилларга таржималари, хусусан, таржимон Ванг Женг Жонг томонидан 2005 йили чоп этилган хитой тилидаги таржимаси ҳақида сўз юритилади. Таржимадаги тари-

⁶⁸⁰ Oxford English dictionary - Wiktionary.org

⁶⁸¹ Спивак М. В. Дж. К. Ролинг. Гарри Поттер и философский камень. - Россия: 2000. С - 160 p.

хий ва миллий колорит муаммосининг ўзга хос жиҳатлари ҳақида мулоҳазалар баён қиланади.

Калит сўзлар: таржима, иероглиф, фонетик таржима, тарихий колорит, миллий колорит.

Бадий асар таржимаси анчайин мураккаб иш. Ҳар бир таржимон ҳам муаллиф вазифасини бажара олмайди, унинг имконияти чекланган яъни асл матн асосида янги матн ярата олмайди. Бадий таржима нафақат тилни мукамал билишни, балки ижодий интуицияни ҳам талаб қилади. Тажрибали тилмоч муаллиф фикрини ўз қалб призмасидан тўлиқ ўтказиб, кейин китобхонга етказди. Юқори савияда бажарилган ҳар қандай таржиманинг эса бадий қиймати баланд бўлади.

Бугун кўплаб жаҳон адабиёти дурдоналари ўзбек тилига ўғирилмоқда. Ўз ўрнида, ўзбек адабиётининг энг сара намуналари ҳам моҳир таржимонларнинг меҳнати самараси ўлароқ умуммаданий мулкга айланди. Дунё аҳли ўзбекни шоиру носирларимизнинг асарлари орқали таниди, билди. Масалан, адибимиз Ойбекнинг “Навоий” романи дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган. Роман илк марта мутаржимлар М.Салъе (1945) ва П.Слётов (1946) томонидан рус тилига моҳирона ўғирилган. 1948 йили француз таржимони Алис Оран русча таржималар асосида француз тилига, Верте Л. Старевикюте литва тилига (таржима қайси нашрга асослангани маълум эмас – Г.Н.), худди шу йили Евгений Румет эстон тилига таржима қилади. Асарнинг эстонча таржимаси ҳам русча таржималарга асосланади. Ҳар иккала таржимада (эстонча ва литва тилидаги – Г.Н.) шарқшунос олим Борис Заходернинг (1890-1960) Алишер Навоий тарихий характери-стикаси баёни хулоса ўрнида киритилган. 2017 йили таржимонлар Илҳом Тўхтасинов ва Омон Мўминов ҳамкорлигида роман инглиз тилига ҳам ўғирилади. Таржимага америкалик Кристин Смарт муҳаррирлик қилган. 1954 йили уйғурлар ҳам “Навоий” романини ўз тилида ўқишга муяссар бўлишади. Ўша йили “Икки ҳаёт” журналида босилиб чиққан роман нашрга тайёрловчилар Неъматулла Ҳожи ва Тўхта Қосимнинг меҳнати самараси ўлароқ 2003 йили китоб ҳолида нашр қилинади. “Навоий” хитой тилига ҳам икки марта таржима қилинган. 1999 йили Хао Гуанг Жонг, 2001 йили эса Ванг Женг Жонг асарни ўз она тилига ўгиради. 1999 йилдаги таржима асарнинг юқорида санаб ўтилган уйғурча ўғирмасига асосланган. 2001 йилги Ванг Женг Жонг таржимаси

эса асарнинг 1954 йилдаги ўзбекча нашри ҳамда М. Салъе ва П. Слётовнинг 1955 ва 1961 йилда қайта нашр қилинган рус тилидаги таржималарига асосланади. Ванг Женг Жонг 2005 йили асарни Шинжон халқ наشريётида китоб ҳолида чоп эттиради. Романда 350 минг иероглифдан фойдаланилган. Китоб муҳаррирлар Лиу Гуангхонг ва Жонг Минг таҳрири остида, 14,5 босма табоқ, 2000 ададда нашр қилинган. Асар таржимаси равон. Таржимоннинг маҳорати туфайли хитой тилига юқори савияда ўғирилган. “Мазкур асар хитой тилига ўта моҳирлик билан таржима қилинган. Маълумки, хитой тили энг қийин ва мураккаб тиллардан ҳисобланади. Аслида хитой ва ўзбек халқи бир қитъада жойлашгани, Шарқ маданиятига мансуб бўлганлиги боисми, бу мамлакатлар ўртасида ўзига хос муштараклик ва уйғунлик бордек гўё. Сабаби асарни хитой тилида ўқир эканмиз “Навоий” романи гўё аслида хитой тилида ёзилгандек, гўё Ойбек домла бу асарни хитой тилида ёзиб, дунё аҳлига ҳадя қилгандек яхши таассурот қолдиради”.⁶⁸² Филология фанлари номзоди, Жасур Зиямуҳаммедовнинг ушбу фикрлари жуда ўринли. Боиси, бошқа тиллардан хитой тилига таржима қилинганда ҳар бир атамани бир бўғин ёки бир сўзни ифода этувчи иероглифлардан мос келадиганини топиб, ўз ўрнида қўллай олиш керак. Бундай иероглифларнинг умумий сони эса 60 мингдан ошиб кетади. Таржимон исмлар, жой номлари ўғирмасида фонетик таржима усулидан фойдаланган. Масалан, романнинг хитой тилидаги номи “纳沃依” – “Na wo yī”нинг охириги икки иероглифи алоҳида қўлланганда “沃”(wo) – унумдор, 依(yī) – суяниш, суянч⁶⁸³ маъноларида қўлланилади. Ванг Женг Жонг охириги 依(yī) – “суяниш, суянч” маъносини берувчи иероглиф ўрнига 伊斯兰 (Yīslán) – “Ислом” сўзида ишлатиладиган 伊(yī) – (“纳沃伊 Nà wò yī” тарзида – Г.Н.) иероглифини қўлласа ҳам бўларди. 伊(Yī) иероглифи асосан чет тилларидан ўзлашган сўзларнинг фонетик таржимасида қўлланилади, сўзда ҳиссий бўёқдорликни ошириб, хитой тилига хос бўлган мусиқий оҳангни кучайтириб беради. Аммо таржимон Навоий сўзига мос товушларни англатувчи юқоридаги иероглифлардан фойдаланганда масалага ижодий ёндашиб, уларни асар қаҳрамонининг

⁶⁸² Зиямуҳаммедов. Ж. Навоий романи таржимаси хитой тилида // Жаҳон адабиёти, 2006. 5-сон. Б.143.

⁶⁸³ Котов А.В. Новый китайско-русский словарь. Москва., ООО «Русский язык медиа», 2004. С. 499-452.

барча инсоний хислатларини ҳисобга олиб танлагани кўриниб турибди. Зеро академик Наим Каримов айтганидек, – “Навоий, Ойбек наздида, асл, пок, улуғ қалбли инсон. XV асрда Хуросоннигина эмас, балки бутун ўзбек халқи тарихини қуёш каби ёритиб турувчи даҳо. У ўз замони ва замондошларидан бир неча асрларга илғорлаб кетган ва уларни келажак сари сари етаклаган инсон”.⁶⁸⁴ Фикримизча, таржимон Навоий шахсини тўлақонли очиб берувчи ҳар учала иероглифдан ҳам ўринли фойдаланган. Таржима жараёнида санъаткор сон-саноксиз амалий мушкулотларга дуч келадик, бу ҳол, таржиманинг ижодий фаолият эканлиги туфайли, таржимондан ҳар бир муаммоли ҳолат ечимига ижодий ёндашишни талаб қилади. Асл нусхага ижодий муносабатда булиш таржиманинг муаллиф мақсадига мувофиқ тарзда амалга оширилишига сабаб бўлади. Китобда яна бошқа жой номлари ва атоқли отлар шу йўсинда ўша товушларни ифодаловчи иероглифлардан фойдаланган ҳолда ижодий таржима қилинган.

Таржимада баъзи чалкашликлар ҳам мавжуд. Китобни ва рақлар экансиз, ички муқоваси ва энг охири саҳифасидаги чиқиш маълумотларидаги 纳沃依/ (苏) 阿依别克著 ; 王振忠译.—乌鲁木齐 : 新疆人民出版社 , 2005, 4. Ва (苏联) 阿依别克著 (Nà wò yī/ (sū) A yī biékè zhe; wángzhènzhōng yì.—Wūlǔmùqí: Xīnjiāng rénmin chūbǎn shè, 2005, 4. ва (sūlián) A yī biékè zhe ёзувларга кўзингиз тушади.⁶⁸⁵ (苏) – (sū) ва (苏联) – (sūlián) иероглифлари эътиборни тортади.

1. 苏 sū– 1. Оживать; пробуждаться; 2. сокр. СССР; советский;...

2. 苏联 sūlián – ист. Советский Союз”

Кўриниб турганидек, биринчи гапдаги 苏联 sūlián - совет иттифоқи, 苏 sū – СССР маъноларида қўлланган. Бу ерда таржимон Ванг Женг Жонг қўпол ва жуда катта кечириб бўлмас хатога йўл қўйган. Асар 2001 йили таржима қилиниб, 2005 йили китоб ҳолида нашр этилган. Бу пайтда Ўзбекистоннинг Совет Иттифоқи таркибидан чиқиб, мустақил бўлганига аллақачон 14 йил тўлиб бўлган эди. Ўзбекистон мустақил давлат. Ойбек ҳам Совет иттифоқи ёзувчиси эмас, Ўзбекистон халқ ёзувчиси. Демак Ванг Женг

⁶⁸⁴ Ойбек. Навоий. “Шарқ” нашриёт-матбаа концернининг Бош тахририяти. –Тошкент: 1995. Б 442.

⁶⁸⁵ 阿依别克.纳沃依.新疆人民出版社, 2005 年, (Ā yī biékè. Nà wò yī. Xīnjiāng rénmin chūbǎn shè, 2005 nián)

Жонг Ўзбекистон ҳақида, ўзбек миллати ҳақида етарлича маълумотга эга бўлмай туриб, асар таржимаси учун асосланилган русча таржималардаги маълумотларни бериб қўяқолган. Таржимон асар ўгирмасига киришишдан олдин Ўзбекистон ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлганида эди, бундай қўпол хатога йўл қўймаган бўларди. Хулоса шуки, асарни асл нусхада ўқийдиганларга нисбатан, ундан таржимада баҳра оладиган китобхонлар сони кўпчиликини ташкил қилади. Айни шу жиҳатни ҳисобга олган ҳолда ҳар бир таржимон ўз китобхонини бошқа бир юрт миллати, унинг тарихи, маданияти, миллий анъаналари, урф-одатлари билан таништирар экан, аввало, ўзи шу миллат ҳақида батафсил маълумотга эга бўлиши керак. Акс ҳолда таржимада тарихий ва миллий колорит сақланишига доир муаммолар юзага келади.

Дилрабо ИГАМУРАТОВА,
*ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва
фольклори институти кичик илмий ходими
(Ўзбекистон)*

АНДРЕЙ НЕКРАСОВНИНГ “КАПИТАН ВРУНГЕЛНИНГ САРГУЗАШТЛАРИ” АСАРИДАГИ ФРАЗЕОЛОГИК БИРИКМАЛАР ТАРЖИМАСИДА МУАЛЛИФ УСЛУБИ

Аннотация. Мақолада қиссада учрайдиган рус тилидаги айрим фразеологик бирикмаларнинг ўзбекча таржимаси тадқиқ этилган. Таржимада муаллиф фоясини ифодаланиши хусусида сўз юритилади.

Аннотация. В статье исследуется узбекский перевод некоторых русских фразеологизмов встречающихся в повести. Разъясняется о выражении идеи автора в переводе.

Калит сўзлар: таржима, муаллиф услуги, қисса, фразеологизм, мақол.

Ключевые слова: перевод, авторский стиль, повесть, фразеологизм, пословица.

Таржима жараёнида мутаржим олдида турадиган асосий мураккабликлардан бири муаллиф услубини қайта яратишдир. Бу борада, айниқса, фразеологизмлар таржимаси алоҳида ўрин тутарди. Зеро, фразеологизмлар таржима қилинар экан, таржима тили-

да аслиятдаги фразеологизмларнинг барчасига муқобил вариант топилмаслиги аниқ. Бинобарин, муқобили топилмаган фразеологизмни таржима қилишда ҳар бир ҳолатда таржимон алоҳида йўл тутиши керак бўлади. А.В.Фёдоров ва К.Чуковскийлар фикрича, аслият тилидаги мақол ва маталларни таржима жараёнида ғализликка йўл қўйилмасдан сўзма-сўз таржима қилинса, таржима тилида янги мақол ва матал ҳосил бўлиши ва ўзлашиб кетиши мумкин экан⁶⁸⁶. Ғ.Саломов эса “бошқа халқнинг мақол ва маталини сўзма-сўз таржима қилишда ғоят моҳирлик ва эҳтиёткорлик талаб этилади. Акс ҳолда, бошқа халқнинг миллий тафаккур тахлитини айнан акс эттираман деб, мақолни қуруқ гапга, матални эса суюқ бирикмага айлантириб қўйиш ҳеч гап эмас⁶⁸⁷,” – деб таъкидлайди. Ҳар учала буюк таржимашунос олимларнинг ушбу масалага жиддий эътибор беришлари бежиз эмас, чунки айрим мақол ва маталлар, фразеологик бирикмалар сўзма-сўз таржима қилинганда ўз қимматини йўқотади, улар замиридаги ҳикмат, миллий колоритга хос бўлган турфа жиҳатлар, асосий ва кўчма маънолар таржима тилида ўз аксини тўла топа олмайди.

Андрей Некрасов “Капитан Врунгелнинг саргузаштлари” аса-рида кекса денгизчининг ғаройиб саргузаштларини тасвирлаб берар экан, унда денгизчилар лексикони (сўзлашиш услуби)га хос бўлган айрим ибораларни ишлатган. Ушбу иборалар таржимасида К.Пўлатов қуруқликдан, ғализликдан қочиб уларни жонли бўлишига, ўзбек тилига табиийроқ беришга ҳаракат қилган. Қиссада ишлатилган бу бирикмалар таржимасига тўхталиб ўта-миз.

Асардаги бош қахрамон капитан Врунгель ўзини ёшлигини эсга олиб, йигитлик давридан бошлаб ўзини тажрибали, иш жойида мартаба эга эканлигини айтиб ўтади. Ёш бўлишига қарамасдан катта параходга капитанлик қилиши мумкинлиги, лекин ўзи икки кишилик кемача ясадиб денгиз бўйлаб саёҳатга чиқиш-ни режалаштирган бу қахрамон ўзига ўзи баҳо бериб, ҳамма нарсага ечимини топаолишлигини таъкидлаб шундай дейди:

Рус тилида:

Стрелянный, так сказать, воробей, на хорошем счету, с положением, и, скажу вам не хвастаясь, по заслугам⁶⁸⁸.

⁶⁸⁶ Қаранг: Саломов Ғ. Тил ва таржима. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 243-244.

⁶⁸⁷ Ўша манба – Б. 245.

⁶⁸⁸ Некрасов А.С. Приключение капитана Врунгеля. – М.: Дет.лит., 1983. – С. 8

Таржимада:

Яхшилар қаторида саналадиган тегирмонга тушса бутун чиқадиغانлардан эдим десам бўлади, сизга айтсам, мақтаниш эмас-у, хизматимга яраша мартабам ҳам бор эди⁶⁸⁹.

Рус тилида билимдон, уддабурон, тажрибали одамга нисбатан “стрелянный воробей” ибораси ишлатилади. Бу иборани ўзбек тилида ҳар қандай қийин вазиятда ҳам чиқиб кетаоладиган уддабурон одамга қўлланиладиган эквивалентлари мавжуд бўлиб: “Юлдузни бенарвон уради”, “қилни қирқ ёради”, “тегирмонга тушса бутун чиқади” каби мақоллар мавжуд. Таржимон муаллиф фикрини мантиқан тўғри акс эттириш учун ўзбек тилида “тегирмонга тушса бутун чиқади” – мақол билан таржима қилган. “Юлдузни бенарвон уради” деб таржима қилинганда яна ҳам яқинроқ бўларди, лекин бу таржимани савиясига путур етказмаган, чунки бу мақол ҳам муаллиф фикрини тўғри акс эттириб берган.

Врунгелга саёҳатга чиқиш учун кема топиб уни таъмирлатади. Уни тиклашда янги ёғочлар ишлатилгани сабабли буталар ўсиб чиқади и ва бунинг оқибатида кичик бир халокат рўй беради.

В мои планы задержка не входила, понятно, но тут ничего не поделаешь. Это, как говорится, «форсмажор» – непредвиденное обстоятельство. Пришлось встать на якорь и очистить борта. А то, понимаете, неудобно: рыбаков не встретишь – рыбы засмеют. Не годится со своей усадьбой плавать. [11]

Таржимада:

Менинг режаларимда бунақа кечикишлар кўзда тутилмаган эди, албатта, лекин иложи қанча. Буни “форсмажор”, яъни кутилмаган вазият дейилади, шундай қилиб денг, яна лангар ташлаб, кеманинг ичини тозалашга тўғри келди. Акс ҳолда, ўзингиздан қоладиган гап йўқ, ноқулай-да: ивирсиган уйга меҳмон келади, деган мақол бор. Балиқчилар уятга қўйиб, масхаралаб юришмасин дедим. Дов-дарахтлар билан сафарга чиқиш яхши эмас-ку, ахир. [11]

Мутаржим матн таржимасида тилимиздаги “ивирсиган уйга меҳмон келади” мақолни кўшишдан мақсад кейинги рус тилида

(кейинги мисоллар ҳам ушбу манбадан олиниб, саҳифаси қавсда кўрсатилади).

⁶⁸⁹ Некрасов А.С. Капитан Врунгелнинг саргузаштлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2019. – Б. 8 (кейинги мисоллар ҳам ушбу манбадан олиниб, саҳифаси қавсда кўрсатилади).

фақат денгизчилар ҳаётида ишлатиладиган *“рыбаков не встретишь – рыбы засмеют”* иборасини изоҳи сифатида қўллаган. Яъни денгизчилар ҳаётининг кўп қисмини уйдан олисда, денгиз ва океанларда ўтказадилар. Таржимон ҳам шу иборани оддий одамлар орасида ишлатиладиган мақол билан бериб туриб орқасидан яна денгиз мавзусига силлиқ ўтиб кетади. *“Рыбаков не встретишь – рыбы засмеют”* ибораси аслида, “балиқчиларни учратмасанг, балиқлар масхаралайди”, деб сўзма-сўз таржима қилинади. Таржимон балиқлар масхаралаш абстракт ҳолатни ўзбек китобхонига бундай ҳолат тушунарли бўлиши учун “балиқчилар уятга қўйиб, масхаралаб юришмасин” оддий жумла тарзида ўгирган.

Неприятно принимать такие подачки, но голод, как говорится, не тётка. [77]

Бундай садақаларни олишдан ҳазар қилиш керак эди-ю, аммо очлик деган нарсаси ҳам амакинғиз бўлмасди. [76]

Рус тилидаги “голод не тётка” ибораси “очлик амакинғиз бўлмасди” тарзида таржима қилинган. “Тётка”, “тётя” – сўзи она тилимизда “хола, амма”, деб таржима қилинади, ибора ўзбек тилига – “амаки” образи билан алмаштирилган. Образли иборани рус тилидан ўзбек тилига таржима қилиниши унга муқобили йўқлиги муаммони туғдирган ва таржима ғализроқ чиққан. Ўзбек тилида очликка доир бир неча мақоллар мавжуд. Контекстдан келиб чиқиб бу жумлани: Бундай садақаларни олишдан ҳазар қилиш керак эди-ю, аммо “тил не дедирмас, очлик не едирмас” каби мақол билан берилганда таржима табиийроқ ва ўринли чиқарди.

Яна очликка доир бир мисол:

Лом оживился, повязал фартук, собрался стряпать. Первого пингвина зажарили на вертеле, и мы тут же, стоя, отведали, заморили червячка. (97)

Таржимада:

Ломга жон кирди, дарров пешбанд тутиб олиб, овқат тайёрлашга киришди. Биринчи пингвинни сихда кабоб қилди, уни шу ерда, турган жойимизнинг ўзида тамадди қилиб, *нафсимизни бироз ором олдирдик*. (94)

“Заморить червячка” – рус тилидаги бу ибора енгилгина тамадди қилиб олиш маъносида ишлатилади. Бу жумла айнан

таржима қилинганда “қуртни ўлдириш” маъносини англатади ва табиийки бу ўзбек китобхонига тушунарсиз ҳолат бўларди. Чунки ҳамма ҳам русий забон ўқувчи бу ва шунга ўхшаш ибораларни билмаслиги ва тўғри тушунмаслиги мумкин. Ҳар бир таржимон ижод қилар экан, тилнинг кенг имкониятларидан, ундаги одамлар орасида кўп ишлатиладиган жумлаларни ишлатишга ҳаракат қилади. К.Пўлатов бу иборани “нафсимизни бироз ором олдирдик” каби бериши, ундаги “нафс”ни айнан қорнини тўйдириш дардида юрган қаҳрамонларнинг ҳолатини тасвирлашда қўллаган.

Кейинги мисолда қиссанинг сўнгги сатрларида Врунгел юнга бўлиб юрган давридаги қизиқарли воқеани эслайди.

Аслиятда:

Штурман был у нас – серьёзный такой человек, не дай бог. И вот собрался он на берег. Прыгнул в шлюпку и кричит мне:

– Эй, малый, травы кошку, да живо!

Я услышал и словам своим не верю: у нас на судне кот был сибирский. Пушистый, мордастый, и хвост, как у лисы. Такой ласковый и умный, только что не говорит. И вдруг его травить! За что? Да и чем травить, опять же? Я в этом смысле у штурмана... Ну и выдрали меня тогда – как говорится, линьков отведал. (167)

Таржимон уни ўзбек тилига қуйидагича акс эттирган:

Штурман шунақанги сержаҳл одам эдику, унақасини худо кўрсатмасин. У қирғоққа чиқмоқчи бўлди. Қайиққа сакраб тушиб, менга қичқирди:

– Эй, болақай, мушукни заҳарлаб юбор, тез бўл!

Мен бу гапни эшитиб ҳайрон бўлдим, чунки кемамизда сибир мушуги бор эди, ўзи бароқ, калласи катта, думи худди тулкини-кига ўхшарди. Ёқимтой, ақлли эди, фақат гапиролмасди, холос. Бирдан уни заҳарлашим керак эмиш! Нима учун? Қолаверса нима билан заҳарлашим керак? Мен гапнинг маъносига тушунмай, бошим қотиб, штурмандан сўрадим... шунда онамни учқўрғондан кўрсатишган эди. (164)

“Травить кошку⁶⁹⁰” денгизчилар ишлатадиган ибора бўлиб “кошка” – кичкина лангар, “травить” – туширмоқ, яъни лангарни туширмоқ маъносини англатади. Бу ерда сўз ўйини бўлиб, тар-

⁶⁹⁰ <https://posmotre.li> Макаку чешет/Не служил бы я на флоте, если б не было смешно.

жимон уни сўзма-сўз таржима қилишга мажбур, чунки матнни кейинги жумлаларида қаҳрамон айнан мушук ҳақида сўз бораётган деб ўйлагани ёритилган. Агарда “лангарни тушир” деб айнан таржима қилинганда кейинги сатрлар тушунарсиз бўлиб мушук ва лангарни бир-бирига қандай алоқадорлиги китобхонни чалкаш вазиятга солиб қуярди.

Линьков отведаль⁶⁹¹ – “линь” флотда ишлатиладиган ингичка трос, шунингдек, унинг учини тугун қилиб боғлаб айдор матросга жазо тариқасида ҳам ишлатилади. Бу иборани таржима-сида мутаржим айб иш қилиб қўйгандан кейин, қўрқитиш ёки пўписа қилиш учун жонли тилимизда кенг оммалашган “онангни Учқўрғондан кўрсатаман” каби ибора билан ифодалаган.

Асарнинг ўзбекча таржимасида муаллиф услубини қайта яратишга нечоғлик ҳаракат қилинганлиги кўриниб турибди. Таржималарни ўзбек тилида ширали, жонли бўлиб жаранглаш русча ибораларга тўлиқ мувофиқ келадиган, маъносини аниқ етказиб берадиган, уларга эквивалент ва муқобил бўлган вариантларни топиб ижод қилинганлигидан далолат беради. Таржимон муаллиф ғоясини, услубини ўзбек китобхонига етказиб бериб, ибораларни муқобиллари билан таржима қилиб ўзбек тилининг бой имкониятларини ва таржимон маҳоратининг қирраларини очиб берган.

⁶⁹¹ <https://posmotre.li> Макаку чешет/Не служил бы я на флоте, если б не было смешно.